

18. YÜZYIL DÎVÂN ŞAİRİ HÂKİM'İN ŞİİRLERİNDE MADDÎ KÜLTÜR VE SOSYAL YAŞAMDAN İZLER*

THE REFLECTION OF SOCIAL LIFE AND MATERIAL CULTURE ON HAKIM'S POEMS, 18th CENTURY DIVAN POET

Yakup POYRAZ**

Özet

Dîvân Edebiyatı; tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, tıp, astronomi, mitoloji, tarih, sosyoloji gibi pek çok kaynaktan beslenen bir edebiyattır. Dîvân şairleri, bu tür kavramları, duygu ve düşüncelerini anlatmada ustalıklı kullanmışlardır. Edebî eserler, meydana getirildikleri sosyal çevreden tecrit edilemez, doğal olarak o sosyal ve kültürel çevrenin izlerini taşır. Ayrıca her eseri kendi devir özellikleri içinde değerlendirmek gereklidir. Biz de, 18. yüzyıl dîvân şairi Hâkim'in şiirlerinden yola çıkarak yaptığımız bu çalışmada onun şiirlerinde yer alan maddî kültür öğelerinin beyitlerde nasıl işlendiğini görmeye ve o döneme ait sosyal yaşamdan kimi izleri tespit etmeye çalıştık. En başta şair ve dönemi hakkında kısaca bilgiye yer verdik.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Hâkim, Dîvân Şiiri, Maddî Kültür, Sosyal Yaşam

Abstract

The Divan Literature is a type of literature nurtured by many sources of information like Koranic commentaries, canonical jurisprudence, study of hadiths, Islamic theology, medicine, astronomy, mythology, history, sociology. The Divan poets have skilfully used the concepts to express their ideas and emotions. Literary works cannot be isolated from their atmosphere in which they have been brought forth, and needless to say, they bear the traces of a certain cultural and social atmosphere. Furthermore each literary work should be studied in accordance with the specialities of its own period. In this study which we have carried out focusing on Hakim's poems, 18th Divan poet, we have tried to catch sight of the way the constituents of material culture in his poems were handled in his couplets and to determine some of the traces pertaining to the way of life of that period. In the introduction we have given some brief information about the poet and his period.

Key Words: 18th Century, Hakim, Divan Poem, Material Culture, Social Life

Giriş

Edebî eserlerin meydana getirildikleri sosyal çevreden tecrit edilemeyeceği, doğal olarak o sosyal ve kültürel çevrenin izlerini taşıyacağı muhakkaktır. Halbuki dîvân şiiiri, Tanzimat'tan bu yana cemiyetten kopuk, soyut ve hayalî bir edebiyat olarak damgalanmıştır.

Biz de bu çalışmada, öncelikle Hâkim ve yaşadığı dönemle ilgili kısa bilgi verip daha sonra şairin şiirlerinde yer alan maddî kültür öğelerinin beyitlerde nasıl işlendiğini görmeye ve o döneme ait sosyal yaşamdan kimi izleri tespit etmeye çalışacağız.

Bu çalışmamızın halk bilimi, halk kültürü, etnografya araştırmaları, sosyoloji, kültür tarihi alanındaki çalışmalara katkı sağlamasını umuyoruz.

1. Hâkim'in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği

16. ve 17. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan dîvân edebiyatı, 18. yüzyılda da Nedîm ve Şeyh Galip gibi iki büyük şairi edebiyatımıza kazandırmıştır. Bu uzun dönemde edebî birçok türde yapıtlar veren yüzlerce dîvân şairi yetişmiştir.

* Bu çalışma, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)" adlı doktora tezimizden yararlanarak hazırlanmıştır.

** Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni.

“Hâkim” mahlaslı Seyyid Mehmed Efendi de, 18. yüzyıl dîvân şairleri arasındadır. Birçok kaynakta hakkında bilgi bulunan Hâkim; yapıtlarını edebiyat, din ve tarih konularında kaleme almış, düzyazı ve şiir alanında 19 adet yapıt meydana getirmiştir.

İstanbul’da doğan Hâkim, Gedikpaşa Mahallesi Cami’i imamı Bıçakçızâde Emir Çelebi diye bilinen Seyyid Halil Efendi’nin oğludur (Müstakim-zâde 1928:408). Çocukluğu buralarda geçer. Doğum tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte, ölümünün M.1770 olduğu göz önüne alınırsa, doğum tarihinin 18. yüzyılın başlarında olduğunu söylemek mümkündür.

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi İstanbul’da doğmuş ve yaşamış olmanın verdiği imkânları iyi kullanmış; iyi bir eğitim almış, dönemin ünlü bilginlerinden istifade etmiştir. Arapça ve Farsçayı, kimi kaynaklara göre ulûm-ı nâfiâyı, meşhur bilgin Yanyalı Esad Efendi’den¹ okumuş ve ileri derecede öğrenmiştir. Yine 18. yüzyıl âlim ve mutasavvıflarından Bursalı İsmail Hakkı Efendi’den ders okumuş, feyz almıştır. Hat sanatında sülûs, nesih, hurde, talik, dîvânî gibi yazı biçimlerine de hâkimdir. Hocasının Hasan Sezâî Efendi olması dolayısıyla önemli ölçüde tasavvufî bilgiye de sahiptir.

Hâkim, vak’anüvisliği ön plana çıkmış, sarayın farklı memuriyetlerinde çalışmış bir bilgin ve devlet adamıdır. Hocası Suyolcu-zâde’nin belirttiği üzere Mısır’a seyahat etmiş, Mısır seyahati dönüşü I. Mahmut döneminde saraya Hulefâ-i Mektûbî-i Sadr-ı Âlî’ye alınmıştır (Suyolcu-zâde 1942:43). 1 Haziran 1759’da cebeciler kâtibi, 15 Mayıs 1761’de sipahiler kâtibi, 4 Kasım 1766’da ikinci kez cebeciler kâtibi, son olarak da küçük ruz-nâmecilik görevini yerine getirmiştir. 1762 yılında maliye tezkirecisi olmuştur (Kütükoğlu 1953:71; Mehmed Süreyyâ 996:560; Babinger 2000:327).

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Hâkim Seyyid Mehmed Efendi; dünyaya fazla itibar etmeyen ve dünyadan fazla beklentisi olmayan, vakûr, melâmî-meşreb bir kişiliğe sahiptir. O, zeki ve kabiliyetli birisidir. Bir taraftan iyi bir eğitim alarak kendini yetiştirir, diğer taraftan da ünlü mutasavvıflardan feyz alır (Sâlim 2005:293). Kendisiyle ilgili yazılanlardan ve kendi yapıtlarından anladığımızı göre Hâkim, kendine özgü bir karaktere sahiptir. Aldığı eğitimle zengin bir birikime sahip olan şair; yapıtlarında kâh vakûr, müteyeyyin bir görünüm sergilerken kâh Nedîmâne şûh bir edâ ortaya koymaktadır. Yani Hâkim’in çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. O, hiç bir zaman kaba sofuluğa ve zahitliğe kaçmamış, aksine bu tip insanları şiirinde eleştirmiştir.

Tezkirelerde ve diğer kaynak kitaplarda tarihçiliğinin yanı sıra şair kişiliği ile de tanıtılmış, hatta övülmüştür. Onun şiiri iyi bildiği ve iyi bir şair olduğu söylenmiştir. Hâkim’in şairliği, tarihçiliği, kişiliği, zekâsı, âlimliğinden övgüyle söz edilmiş; ortaya koyduğu önemli yapıtları sıralanmış; düzyazı ve şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Hâkim’in en bilinen yapıtları; Dîvân, Nazîre-i Hilye-i Hâkânî, Vekâyî-i Devlet-i Âlîyye bi-Kalem-i Seyyid Hâkim (Hâkim Tarihi-2 cilt), Şerh-i Dîvân-ı Şevketü’l Buhârî, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Terceme-i Füsûsü’l-Hikem, Kavâidü’l-Fürs olarak sayılabilir.

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, 18. yüzyılda yetişmesine rağmen bu yüzyılın ve Türk Edebiyatının ünlü simalarından olan Nedîm ve Şeyh Galip gibi şairliğiyle öne çıkamamıştır. Bunda edebiyat, tarih, din gibi birçok konuda yazması; hem şiir ve düzyazı alanında yirmiye yakın telif ve tercüme yapıtı, şerh ve nazirelerinin bulunması etkili olabilir. Ayrıca dîvân edebiyatının iki büyük şairiyle aynı asrı paylaşması, onların gölgesinde kalmasına neden olmuş denilebilir.

Hâkim kendi döneminde birinci derecedeki şairler gibi ilgi görmemesine karşılık, tezkirelerde ve diğer kaynaklarda tarihçiliğinin yanı sıra, şair kişiliği ile de övülmüştür. Hâkim’in şiiri iyi bilen bir şair olduğu söylenmiştir. Onun hakkında bilgi veren kaynakların bir kısmı onun yalnızca tarihçiliği ile ilgilenmişler, sarayda yaptığı görevlerden, özellikle de vak’anüvisliğinden bahsetmişler ve tarih düşürmesindeki ustalığını dile getirmişlerdir. Düşürdüğü kimi tarih beyitlerinin çok ünlü olduğunu belirtmiş ve örnekler vermişlerdir.

¹ Herkesin saygısını kazanmış yüzyılın ünlü şeyhülislam ve âlimlerindedir. Mürettep dîvânı vardır. M.1753 yılında vefat etmiştir. Hâkim, bu zatın kimi şiirlerine nazireler yazmıştır. Muhammet Nur Doğan tarafından Dîvân’ın tenkitli metni hazırlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri “hazırlayanlar: C.Kurnaz-M.Tatçı” Ank., 2000, c.1, s.234-235.; Diyanet İslam Ansiklopedisi. C.11. “Esad Efendi Ebuishakzade” md. İstanbul: TDV Yay.

Dîvân edebiyatı şiir geleneğine bağlı kalan Hâkim², zaman zaman yenilik arayışlarına girerek bunları şiirlerine yansıtmıştır. Kimi zaman da “Sebk-i Hindî”nin özelliklerini taşıyan beyitler kaleme almıştır.

2. 18. Yüzyılda Siyasî, Kültürel ve Edebî Durum

18. yüzyılın başında Fransa ile kurulan ilişkiler sonucu İstanbul’a barok tarzı bir mimarî anlayış gelir. Fransız şatoları örnek alınarak pek çok yere saray gibi büyük konaklar yapılır. Konakların bahçelerine de yine Avrupa’dan getirtilen lâleler ekilir. Ayrıca parklar, sokaklar lâlelerle donatılır. Böylece İstanbul’un zengin çevrelerinde aşırı bir lâle tutkusu boy gösterir. Onun için bu döneme “Lâle Devri” denilir.

Osmanlılar, bir taraftan art arda gelen savaşlar ve yenilgilerle, diğer taraftan da iç karışıklıklar ve ekonomik sıkıntılarla sarsılır. Bu dönemde devlet yönetiminde haklı haksız, sık sık görülen görevden almalar devlete güveni sarsar. Gelir kaynaklarının kurumasıyla devlet, ekonomik yönden zayıflar. Paranın değeri düşer, rüşvet ve yolsuzluk artar, ülkenin birçok bölgesinde ayaklanmalar görülür. Bunun sonucunda ülkede huzursuzluk ve karışıklık başlar.

18. Yüzyılda Osmanlı Devleti; içeride ayaklanmalar ve ekonomik sorunlarla boğuşur, dışarıda ise savaşlar sonucu toprak kaybına uğrar. Bir başka ifade ile duraklama döneminden hemen sonra gelen bu dönem devletin gerileme ve çöküş dönemidir.

Bu dönemi kimi tarihçiler Karlofça Antlaşması (1699) ile başlatırken kimileri de biraz daha geriye giderek Edirne Vakası’ndan sonra III. Ahmet’in tahta çıkışı ile başlatır (Itzwitz 1999:520). Karlofça, Osmanlı Devleti için bir kırılma noktası olur. Sınırlarını yüzyıllarca genişleten Osmanlı, bundan sonra hep gerileyen ve savunan bir konuma düşer (İlgürel 1989:106; Uzunçarşılı 1988:79).

Daha sonra imzalanan Pasarofça Antlaşması’nın getirdiği durgunluk ve barış ortamı 1730’a kadar devam eder. Lâle Devri olarak anılan bu döneme edebî alanda Nedîm, siyasî alanda ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa damgasını vurur. Bir “zevk u sefa” dönemi olarak tanımlanan Lâle Devri’nin en önemli yeniliği devlet eliyle matbaanın kurulmuş olmasıdır. Bu yolla Arapça ve Farsça yapıtların yanında birçok Türkçe yapıt da basılarak kültürel yaşama hız kazandırılır. Buna paralel olarak batılı anlamda kimi okul ve kütüphanelerin açılmasıyla da eğitimde ilerlemeler kaydedilir.

Şairler, büyük dîvân şairlerinin yolundan gitme eğilimini korumaya devam ederler. Edebiyatımız, siyâsî çöküşe rağmen bu dönemde etkinliğini sürdürür; ancak 18. yüzyıl sonlarına doğru tıpkı imparatorluk gibi çöküş dönemine girer (Levend 1984:26). Bu dönemi bir geçiş dönemi olarak niteleyen Wilkinson Gibb’in ifadesine göre: “18. yüzyılın başı olan III. Ahmet dönemi, saray şiirinin en parlak noktaya ulaştığı dönem”dir (1999: :269-275).

18. yüzyıldaki değişimin ilk önemli belirtisi Türk şairlerinin, İran şiirinin etkisinden kurtulmaları ve İranlı şairleri üstün kabul etmekten büyük ölçüde kaçınmalarıdır. Şairlerimiz, artık İranlı büyük şairler yerine Türk şairlerini örnek almaya başlar, şiirlerinde onlar gibi olmak için çaba sarf ederler. Hatta Fuad Köprülü, bu tarihten itibaren İranlıların Türkleri örnek almaya başladıklarını iddia eder (1999:296-297).

Bu dönemde Türk şairlerinin kendilerine örnek aldıkları veya onlarla yarıştıkları kişiler Osmanlı şairleridir. Nef’î kasideleriyle, Nâbî “hikemî” gazelleriyle, Nedîm yerli ve şûh edasıyla sonraki şairlere öncülük ederler. Koca Ragıp Paşa, Dürrî, Hâzık, Fıtnat Hanım gibi şairler Nâbî’nin yolunu tutarlar; Ali İzzet Paşa, Çelebi-zâde Âsım, Enderunlu Fâzıl gibi sanatkarlar ise “yerli ve şûh” olanı tercih ederler.

Dîvân edebiyatının yaşam edebiyatı olmadığı, sosyal içerikli konulara yer vermediği, insanî olmadığı, kişilerinin yerli olmadığı gibi eleştiriler; özellikle 18. yüzyılda değişmeye başlar (Levend 1984:638-639). Hayâlî olan sevgili artık Nedîm’in şiirlerinde canlı-kanlı, cisimleşmiş bir İstanbul güzeldir (Gibb 1999:269). Dildeki sadeleşme ile halka yaklaşılar; halk deyimleri, halk âdetleri, çerağan

² Hâkim hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Poyraz, Yakup. *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. OMÜ, SBE, Samsun, 2008. 565 s.

eğlenceleri, tekne safaları gibi sosyal konular dîvân şiirinin vazgeçilmez temaları hâline gelir ve böylece şiir, gündelik yaşamı ve toplum yapısını daha çok yansıtmaya başlar (Köprülü 1999:298).

3. Toplum ve Kültür

Hâkim Dîvânı'nda o günkü toplum ve maddî kültürle ilgili yüzlerce beyit bulunmaktadır. Biz burada bunlardan sadece bazılarını örnek verip konunun genelini anlamaya çalışacağız.

3.1. Yiyecek ve İçecekler

İnsanların önemli bir gereksinimi olan yemek ihtiyacının ve damak zevklerinin ifade edildiği beyitlerden yola çıkılarak oluşturulan aşağıdaki başlıklarda o günkü yeme-içme kültürü hakkında da ipuçları bulunmaktadır. Dîvân'da geçen kebab veya biryân, dilim dilim kesilmiş, doğrudan ateş korunda veya tavada pişirilen ettir.

Hasret-i zülfi ile oldı meger mürğ kebâb

Hatt-ı ruhsârı degül açdı iki per °anber (G.30/3)³

Etten kebab yapıldığı gibi ciğerden de kebab yapılmaktadır. Şair, kendini âşık yerine koyarak, içinin çok yandığını, acı çektiğini ifade etmek için “ciğeri kebab olmak” deyimini kullanmış; ama bir yemek kültürü olan ciğer kebabını da şiirin arka planında kullanmayı ihmal etmemiştir.

Cigerüm tâb ü tef-i âh ile süzân iderüm

Külhan-ı sînede laht-ı dili biryân iderüm (TB./2)

Kebab yapılırken et, kor halindeki ateşin üzerinde çok defa döndürülerek pişirilir. Bu esnada etin suyu ve kanı çıkar, damla damla akmaya başlar. Bu olay, örnek beyitte yine aşk ateşiyle bağı yanan âşığın mâcerasıyla birlikte verilir. Çünkü âşık da tıpkı şiş kebab gibi ayrılık acısı ve ateşiyle sabaha kadar yanmakta ve dönmektedir.

Kebâb olur dönerüm şubha dek firâkuñla

Ğamuñla pister-i âteşde h°ab müşkil imiş (G.64/5)

Kebab, etin dilim dilim edilmesi bakımından pare pare olmuş âşığın bağırının veya kalbinin, ateşte pişmesi yönüyle de aşkla tutuşan gönlünün benzetilene olur.

Kedü şikeste lâkin câme eylemiş işrâb

Bu derd ile yüregın pâre pâre itdi kebâb (G.11/3)

Tuz bilindiği üzere vücuda gerekli, yemeklere lezzet veren bir maddedir; ama açık yarayı daha çok acıtır ve azdırır. Elmas tozu da bir çeşit tuzdur, acıyı fazlalaştırır; yarayı işletir ve iyileşmesine engel olur.

Zahm-ı sînem ne °aceb zahm-ı nemek düşmen olur

Merhem-i rîze-i elmâs ile nâsûrlanur (G.38/4)

Şeker; pancar, şeker kamışı gibi bitkilerin öz suyundan elde edilen tatlı, beyaz ve kristal maddedir. Şeker, tatlılığından dolayı şiire konu edilmiştir.

Nuql olur mı mey-keşân-ı bezme sükkerden lezîz

Şîr-i mâderdür mezâk-ı tıfla şekkerden lezîz (G.28/1)

³ Bu çalışmada Hâkim Dîvânı'ndan verilen örnekler şu tezden alınmıştır: Poyraz, Yakup. *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. OMÜ, SBE, Samsun, 2008. 565 s

Şeker tatlı bir maddedir. Birkaç defa kaynatılarak rafine edilen şekerin daha tatlı olduğunu bu beyitten anlıyoruz. Şiirde bu hayali anlatmak için “şâf, taşfiyyelenmek, süzülme” tabirleri kullanılmıştır. Ayrıca bu dizelerden gül ve şeker karışımından yapılan bir tatlının ve şekerli sudan yapılan şerbetin birer damak zevki olduğunu da anlıyoruz.

Çāšnī-i şāf-endīšem benüm gāyet lezīz
Gül-şeker taşfiyyelendükce olur elbet lezīz
Dürd-i maẓmūnın daḥi māşū ḥayālüm şāf ider
Böyledür kim her süzüldükce olur şerbet lezīz (R.12)

Şiir, belagat, ümit gibi soyut kavramlar mecazi güzelliği ve tatlılığı bakımından şerbete benzetilmiştir.

Vezīde bād-ı murād ü şenīde şīt-i kerem
Çeşīde şerbet-i bī-imtinān-ı cām-ı ümīd (K.7/39)

Dürd-i maẓmūnın daḥi māşū ḥayālüm şāf ider
Böyledür kim her süzüldükce olur şerbet lezīz (R.12)

3.2. Yapılar ve Mimarî

Bilindiği üzere insanların hem fiziksel mekânlara hem de kendi duygu ve düşüncelerini anlatan biçim ve tarza duydukları gereksinimi karşılamak amacıyla ürettikleri yapılara mimarî denir. Yerleşik yaşam biçimini benimseyen bütün toplumların mimarlığı vardır. Mimarlık; insanları barındırmak, iş hayatı ve oyalanma etkinliklerine çerçeve oluşturmak için gerçekleştirilmiş mekânları örgütler, anıtsal yapılarla sınırlı değildir. Bazen bir bahçe veya basit bir barınak hatta taşınabilir mekâlar da mimarlığın alanına girer (Mülayim 1999:490). Bu işlerle uğraşan kişi ise mimardır. Dîvân’da geçen aşağıdaki beyit bir benzetme ögesi olarak da kullanılsa ev yapan kişiye mimar dendiğine bir örnek oluşturur.

Yaparsa ḥāneñi mi°mār-ı kec-nihād-ı felek
Fezāya revzeninüñ çeşmini verev getirür (G.36/2)

İnşaat ise insanların kullanımına yönelik yapıların tasarım ve yapımıdır. Binalar, yollar, köprüler, su kemerleri, kanallar, ibadethaneler, askeri istihkam ve her türlü yapılar inşaat ürünüdür (Mülayim 1999: 491)

Hâkim, yaşamının büyük bölümünü İstanbul çevresinde geçirmiş bir şairdir. 16. ve 17. yüzyılda zirveye ulaşan Türk-İslam mimarîsi 18. yüzyılda gelişme kaydedemese de önceki yüzyılların kendisine bıraktığı zengin bir mirası kullanmıştır. O dönemde mimarî eserlerin yapı sistemleri genellikle ahşap, taş, toprak, kireç gibi malzemelerden oluşuyordu, demir az da olsa bazı yapılarda kullanılıyordu (Mülayim 1999: 491). Ayrıca bazı yeni ve büyük binalarda batı tarzının etkilerini de görmek mümkündür.

Beyt ve hane, ev anlamındadır; taş, toprak, kum, ağaç gibi maddelerle yapılan ve insanların içinde yaşadığı ve barındığı yerdir. Aşağıdaki beyitte ev, mutluluğun benzetilene olarak kullanılır.

Yüz süren dergeh-i vālāsına mesrūr gider
Yapılır her tarafı ḥāne-i ma°mūr gibi (G.122/4)

Dil hānesi âşğın sinesidir ve aşk mekânıdır. Orada güzellikler ve aşk barınır, güzele duyulan sevgi gözyaşı ile açığa çıkar. Dolayısıyla şair, ağladığında kendi gönül hanesini de sele vermiş olur.

Esās-ı ḥāne-i dil düşdi rāh-ı seyl-āba
Sirişk-i dīdeden olmaḥ ḥarāb müşkil imiş (G.64)

Dîvân'da geçen "hâne-i zencîr" tamlaması bugünkü tımarhane karşılığıdır. Eskiden deliler uslanmaları için zincire vurulmuş (Kurnaz 1996:435). Deliler ne yaptıklarını bilmezler çünkü akılları başlarında değildir. Âşık da yarin hayaliyle kendinden geçmiş, akli başından gitmiştir. Zincir, delileri uslandırır. Öyle de sevgilinin zincire benzeyen saçı, âşığı teskin edip şifaya kavuşturur. Bu açıdan bakıldığında sevgilinin semti, şifa dağıtan hastahanedir. Orada âşıklar, mecnunlar şifa için sıraya girerler. Yaralı gönüller oraya uğrarlarsa şifa ve rahat bulurlar.

Tab^c-ı mecnûn-ı Hudâ-cüyuñ medâr-ı ʿİyşine

Bâb-ı eyvân-ı tevekkül hâne-i zencîr olur (G.41/4)

Ayrıca hâne sözcüğü bazı isimlerin sonuna gelerek mekân anlamı veren birleşik isimler yapar (Yıldırım 1997:18). Dîvân'da ʿibret-hâne, mey-hâne, mahrem-hâne, Ferâgat-hâne, Ferâg-ı hâne, halvet-hâne gibi birleşik isimlere rastlıyoruz.

Bu ʿibret-hâne-i hilkatde eflâk

Müheyyâ bezm-i şun^ca nüh-ıbağdur (G.47/5)

Baña halvet-hâne-i dilden çıkub bir er didi

Oldı Hâkim şeyhe târîhüm Hüseyin-i Halvetî (T.5/5)

Osmanlı döneminde İstanbul'da bazı yüksek rütbeli kişilerin evlerinde kurulan ve şairlerin de katıldıkları içki meclisleri, içkinin haram ve yasak olmasına karşın devam etmiştir. Şairler de bu meclislere devamlı uğrarlar. Bu yönüyle de içki meclisleri aynı zamanda birer edebî meclis olarak da işlev görmüştür (İpekten 1996:243). Meyhaneye devam eden kişiler orada dertleşirler, sohbet ederler ve gazel okurlar. Meyhaneler mecazen âvâre gezen âşıkların evidir. Onun için meyhaneye çok gitmek anlamında "meyhane meyhane gezmek" tabiri kullanılmıştır. Sevgilinin dudağına değdiğinden bu yana gazel, meyhane meyhane gezmektedir.

Vaşf-ı la^l-i leb-i cânaneyi işrâb ideli

Devr iderse n'ola mey-hâne-be-mey-hâne gazel (G.87/2)

Bu sözcükler gerçek anlamlarıyla kullanıldığı gibi mecazen tekke, gönül ehlinin toplandığı yer, ziyaret yeri, ev anlamlarında (Kurnaz 1996:164) da kullanılmaktadır.

Sebük-mağz olma hem-refâr-ı ehl-i miknet-i bezm ol

Hüm-ı mey-hânenüñ temkîni peydâdur sebûlardan (G.103/4)

Büyük boyutlu ve gösterişli binalar daha çok yönetici veya zengin kişilere aittir. Bunlar padişah, vali, paşa, bey, kadı gibi üst tabaka insanlardır. Bu kişiler buralarda yaşar ve zamanlarının büyük çoğunluğunu buralarda geçirirler. Dolayısıyla onların yaşadıkları bu büyük ve süslü konaklar aynı zamanda siyaset ve sanat yönünden de önem arz ederler (Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1999:466). Saray sözcüğü çok odalı büyük ve süslü konak; hükümdarların veya devlet başkanlarının devleti idare ettiği ve aynı zamanda orada ikamet ettiği büyük binadır. Dünya, ömür, kimi zaman da gönül, saraya benzetilir.

Dil kârbân-serây-ı sükünüñ yolın bulur

Âh-ı şehërle bâng-i verâ-yı şeb istemem (G.91/3)

Kişver-i bezm-i harâbâtı temâşâ eyledüm

Her taraf füşhat-serây-ı dil gibi ma^cmür imiş (G.62/5)

Kâh sözcüğü yüksek bina, köşk anlamındadır (Devellioğlu 2000:481). Aşağıdaki beyitte "kâh"ın yüksek ve ferah olma özelliklerini görüyoruz. İkinci beyitte şair, dünyanın faniliğini anlatırken onu gelip geçici bir "kâh"a benzetir.

Ne himmet-i der-i yekşüde-**kāh**-ı izz ü alā
Ne himmet-i reh-i devlet-serāy-ı cūd-vürüd (K.9/9)

Huşūli ʔarfetü'l-ayn içre ʔaşıl kām-ı zā'ıldür
Degül Hākım sezā temkīne **kāh**-ı berhıyā dünyā (G.4/5)

Kāşāne sözcüğü; büyük, süslü, gösterişli ev; saray; kışlık, rahat ve mükemmel ev anlamlarına gelir. Bu sözcüğün zenginlik ve mamurluğun göstergesi olarak da kullanıldığını “Elin kāşānesinden güşē-i virānemiz yeğdir.” atasözünden (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1996:1579) anlıyoruz.

Ne ʔadar olsa da za^cf üzre esās-ı āsyāb
Yine kāşāne-i taʔdīrūñ olur vaşfi meñ (G.101/3)

Destine vā-bestedür her hānedān-ı feyż-dih
Zīver-i kāşāne-i ecsām u ta^cmīr-i ʔayāt (K.5/14)

Göçebe Arapların kullandıkları basit barınaklar üç veya dört direk üzerine kurulur. Güneşin sıcaklığından korunmak için üzerlerine saman veya hurma yaprakları örtülür. Ağaç dallarından yapılan basit evlere ise hayme denir. Halk arasında ‘hayma’ şeklinde söylenen bu sözcüğün Türkçe’deki karşılığı salaşır (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1996:1204; Âsım 1304:275). Sevgilinin hayması çok güzeldir ve misk gibi kokmaktadır.

Zihī leylī-i vuşlat māye-i nūr-ı siyāhī kim
ʔurulmuş ʔayme-i müşğīn sevādı ʔārem-i vālā (K.1/103)

Nitekim leylī-i nūr-ı siyāhı şām-ı İsrāda
Olnca nefḥa-pāş-ı ʔayme-i gerdün-ı miskīn-sā (K.1/159)

Üç veya dört direk üzerine bez veya çul denilen kıl dokumanın örtülmesiyle yapılan barınaklar sökülmesi ve kurulması kolay olduğundan göçebe hayatta çok işe yarar. Çader sözcüğünün örtü anlamı da vardır.

Şafaḥ pāyine paşmaḥ şubḥ-ı enver rüyına yaşmaḥ
Sevād-ı şāmı el-ḥaḥ mi^ccer ü ya çāder-i ğarrā (K.1/9)

Bām sözcüğü dam, çatı, kubbe (Devellioğlu 2000:90) anlamlarına gelir. Şiirde genellikle gökyüzünün benzetilene olur.

Görürken raḥne raḥne bām-ı çarḥı eşk-i kevkebden
Nişīmen-gāhına saḥf-ı zer-endüd isteyen kimdür (G.37/2)

Kubbe veya târem sözcükleri yarım küre şeklinde olan ve bir yapıyı örten dam, kümbet (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1996:1769) anlamındadır. Osmanlı mimarîsinde kubbe-mekân ilişkisine büyük önem verilmiştir. Yapıya yükseklik ve ferahlık verdiği için genelde cami, hamam ve sarayların damı kubbe şeklinde olurdu (Mülayim 1999:491-492). Şeklinden dolayı gökyüzü ve su köpüğü, kubbeye benzetilir.

Didi şeb-büya bu gök **ḳubbenüñ** altında hele
Görmedüm böyle feraḥ-nāmiye bir yer sünbül (K.6/11)

Olur çetr-i zalîl-i re³feti ⁶arş-ı ⁶alâ-pāye

Şükûh-ı kıdrine bir sâye-bāndur **farem**-i vâlâ (K.1/125)

Bugün Türkçede merdiven dediğimiz “nerdübân” sözcüğü Farsça “neverd-i bâm” tamlamasından hafifletme yoluyla alınmıştır. Neverd , kıvrım; bâm ya da bân; dam, çatı demektir. Onun için dama ya da yükseğe çıkaran bu alete isim olmuştur (Devellioğlu 2000:774). Süllem de aynı anlamdadır, aşağıdaki beyitte beraber kullanılmıştır.

O süllem pāye sürh ü zer ü yâkûtle zî-bende

Kurulmuş nerdübāndur ferşden tã-miş⁶ad-ı a⁶lâ (K.1/107)

Ocağ, yemek pişirilen şöminedir. Fakirler yemek yapacak bir şeyler bulamadıklarında yemek pişiremezler, dolayısıyla ocakları, bacaları tütmezdi. Aşağıda parçalanıp yok olan ailelerin içler yakan durumu “ocağı sönmek/silinmek” deyimi ile anlatılır.

Pîr-i muğān ocağı silinmiş harāb iken

Bu neş⁶e anda Hâzret-i pîrūñ du⁶āsıdur (G.50/5)

O dönemde çeşit çeşit tarzlarda kapıların varlığını beyitlerde görüyoruz.

O bāb-ı feyz-mekārim-nişābı itmişdür

İki kanatlı ⁶aceb şāh-bāz-ı ⁶uğde-güşūd (K.9/11)

İder büt gibi āvîze beni dîvār-ı hayretde

Hezārān tevbe olsun geçmeyüm bāb-ı manāstırdan (G.106/4)

Kapı sözcüğü; ihsan, cûd, kerem, bağışlama gibi manevi sıfatlara ulaşma aracı gibi düşünülüp bu anlamında terkiplerde mecazen kullanılmıştır.

Bî-behre cevri-i fākada olmuşsa hūn-zār

Gelmezse bāb-ı lutfına çeksün cezāsıdur (G.51/5)

Zihî der-i kerem ü şāhib-i hamiyyet ü cūd

Zihî der-i himem-i bî-dirîğ-i Nîl-füzūd (K.9/15)

Âsitân ve makdem, eşik anlamındadır. Aşağıdaki beyitte bir soyut kavramın nasıl bir somut kavramla tecessüm ettirildiğinin güzel bir örneği vardır. Bir evde yüksekte duran eşige ulaşmak için nasıl dış merdivenleri çıkmak gerekli ise manevî bir makama ulaşmak için de birtakım mertebeleri aşmak zorunludur.

Evvel sarıl ayağnı edeb çık kadem kadem

Tā āsitān-ı vaşlına dek nerd-bān gibi (G.121/2)

Dîvân şiirinde eşik önemli bir mazmundur. Âşık başka şekilde sevgilinin kapısına gelemeyeceğinden, ancak sevgilinin eşiginde toprak olabilir. Bu da âşık için en büyük mükâfattır. Çünkü arasına sevgili eşige gelip o tozlara basacak böylece âşık da sevgilinin ayağını öpecek ve sevinçten âşığın başı göklere degecektir.

Yok āsitān-ı yārda eglenmege maḥal

Tengîne-i belâ-yı dükān söylerüm saña (G.7/3)

Kühl-i başar ğubâr-ı reh-i maqdemüñdedür
Ey nür-ı çeşm-i bâşıra-i iltizâm gel (G.85/5)

Teşrîf idince maqdem-i pâki felekleri
Dâmân-ı °arşa çarhuñ irişdi etekleri (G.118/1)

3.3. İş ve Ticaret Hayatı

Hâkim Dîvânı'nda iş ve ticaret hayatıyla ilgili bir çok beyte rastladık. Bunda Hâkim'in İstanbul'da yaşaması ve kendinin bir tarih gözlemcisi olmasının etkisi vardır.

Kâr-gâh, iş görülen sanat icra edilen yer, işyeri, atölye anlamındadır. Aşağıdaki beyitte gönül, kumaş dokuyan bir atölyeye benzetilmiştir.

Kâr-gâh-ı dile ilhâm-ı kumâş-ı ma°nî
Naqş-ı rengîn-i mezâmînini itmiş ta°bîr (R.13)

Aşağıda ise kâr-gâh, felek tezgâhı olarak tasvir edilmiş, feleğin işleri kumaş tezgâhına benzetilmiştir. Anlatılan asıl konu soyut olmasına karşın somut sözcüklerle kumaş tezgâhının betimlenmesi ve bununla ilintili sözcüklerin (Kâr-gâh, iş, tarağ, bez, naqş, şan°at, şan°atın icrâ etmek, reng, nessâc, kumâş, kumâş işlemek, kâle) bir arada verilmesi anlatılan konuyu kafamızda tecessüm ettirmiştir.

Kâr-gâh-ı felegüñ bitmez işi çekme emek
Her tarağda bezi var çillesini gösterecek
°Arz idüb naqş-ı dîger şan°atın icrâ idecek
Götürüb şuret-i rengînini nessâc-ı felek
Ne kumâş işleyecekdür yine ol kâle-fürüş (Tm.3/2)

Dükân, perakende olarak her türlü ticari alışverişin yapıldığı işyeridir. Aşağıdaki beyitte şair kâle-kumâş eş anlamlı sözcükleri kullanarak bir kumaş dükkânını veya atölyesini kafamızda canlandırmıştır.

Gelmez idi bu merhale kâlesi dil-pesend olub
Tâze kumâş-ı fikretân mübtezel-i dükân iken (G.104/4)

Bu beyitte ise dükkân-müşteri sözcükleri hem bildiğimiz anlamda alışverişin iki önemli ögesi hem de astronomide Jüpiter gezegeni (Müşteri) anlamında tevriyeli kullanılmıştır. Yine beyitteki kâlâ sözcüğü kumaş anlamındadır.

Dükânı Müşterîñüñ germ-süd oldı nigâhıyla
Müzerkeş târ-ı zerrîn-bâfın itdi °arşa-i kâlâ (K.1/128)

Çâr-sû, Farsça bir tamlamadır; 'dört taraf, dört tarafı olan' anlamına gelir. Sözcük, üstü örtülü veya açık alışveriş yeri dört tarafı dükkânla çevrilmiş alışveriş merkezi anlamında kullanılmıştır. Sözcük çarşı şeklinde dilimize girmiştir. Çarşıya alışverişe giden insanların çeşit çeşit istekleri vardır.

Ne himmet-i ferağ-endüd-ı çâr-sû-yı emel
Ne himmet-i tarab-âlüd u luğf-mâye-i sūd (K.9/6)

Pazarlar de çarşılar gibi alışveriş merkezleridir, halk pazarlarında daha çok açık tezgahlar bulunur. Bu yakınlığa binaen Türkçe'de 'çarşı pazar' ikilemesi kullanılır. Pazar sözcüğü dîvânda 'bâzâr' şeklinde kimi yerlerde geçer ve bu sözcüklerin çoğunluğu pazarlıkla ilgili deyimlerde kullanılır. Aşağıdaki beyitte bir malın pazarda revaç bulması, rağbet görmesi hayaline değinilmiştir.

Eyle yâ Rab sühanum şâhid-i endîşeme tâc
Bula bâzâr-ı kıbûl dil-i dâna revâc (R.8)

İtme yâ Rab sühanum nâvek-i tab'a âmâc
Bula bendergeh-i bâzâr-ı ma'ârifde revâc (R.24)

Alışveriş hayatı çarşı pazar hayali etrafında ele alınır. Daha çok bâzâr-ı aşk, bâzâr-ı fenâ, bâzâr-ı ma'ârif, çâr-sü-yı emel gibi mücerret konular için kullanılmakla birlikte çarşı pazarla ilgili terim ve kavramlara yer verilerek soyut-somut dengesi sağlanır.

Geç bu bâzâr-ı fenâdan bender-i tecrîde gel
Şîve-i muhtâle-i sūd u teğâfülden kesil (G.83/4)

Örneğin aşağıdaki beyitte her ne kadar aşk ve sevgiliden bahsediliyorsa da tamga, bâzâr, metâ sözcükleri pazarla ilgilidir, somuttur ve pazar bulmak deyimini alışveriş hayatında kullanılan bir deyimdir.

Sîneme dâg-ı maḥabbetle urub tamgâ-yı derd
Bulmadum bundan eyü bâzâr-ı aşk içre metâ° (G.68/3)

Aşağıdaki beyitte de bâzâr sözcüğü Yusuf'un pazarda köle olarak satılmasına telmih yapılmış ve güzelliği pazarlığı kızıştıracak bir öge olarak gösterilerek bizim hayalimizde bir alışveriş hayatı canlandırılmıştır.

Yūsuf-ı ḥüsn ise hem zîver-i bâzâr ise de
Çeşm-i ḥasret-keş-i Ya'kûba cilâ-dâr ise de (TB./4)

3.4. Peyzaj ve Tarım

Gül-zâr, gül-sitân, gülşen şeklinde dîvânda geçen her üç sözcük de "gül bahçesi" anlamında kullanılmıştır. İkisine getirilen '-sitan' ve '-zâr' takıları eklendiği sözcüğüyle çokluk, bolluk anlamları katar. Gülün bol olduğu yerler anlamına gelir ki bu da gül bahçesi demektir (Şükûn 1996:1685; Devellioğlu 2000:297-299). Dîvân'da bu sözcükler birçok beyitte kullanılmıştır.

Gül bahçesi; güzelliği, kokusu, gülün kırmızı rengiyle çok çeşitli benzetmelerde ve edebî tasavvurlarda yer alır. Gül bahçelerinin insana ferahlık veren huzur getiren tabii güzellikleri; sevgilinin, âşığın veya övülen kişinin bir çok özelliğinin tavsif ve anlatılmasında yardımcı olarak kullanılmıştır.

Gel ey nihâl-i nevres-i bâg-ı merâm gel
Ey nev-ḥurâm-ı gülşen-i ümmîd ü kâm gel (G.85/1)

Ḡonca-i gül-zâr-ı nübüvvet Ḥüseyn
Büy-ı gül-i bâg-ı risâlet Ḥüseyn (G.94/1)

Gül bahçesi genellikle sevgilinin köyü, semti, menzili ve yaşadığı yer olarak geçmektedir. Sevgilinin yaşadığı yer gül bahçesi olursa binlerce bülbül (âşıklar) de etrafında feryat etmeye başlar. Çünkü sevgili güzellik bakımından en taze gülden daha güzeldir.

Sensüz ey meh ḡoncalar gülşende ḡandân olmasun
Gül tebensüm itmesün bülbül de nâlân olmasun (G.102/1)

Şair kendi şiirini ve kalbindeki sevgiyi de gül bahçesine benzetir. Çünkü o, gül yüzlü sevgiliyi anlatmaktadır.

Bülbüle dâğ-ı maḥabbet nidügin taʿlîm için
Şerhalarla sînemi bir gül-sitân itsem gerek (G.78/4)

Maṭlaʿı çün olub âzâde-resâ serv gibi
Oldı her bir ğazelüm gülşen-i âzâde-i baḥş (R.22)

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin yüz güzelliği gül bahçesine benzetilir.
Geçilmez mevsim-i gülde nihâl-i ğonca-reslerden
Nedür gülşende farkı dilberân-ı dal feslerden (G.105/1)

Gülşende nâz ile şalınub dal fes gezer
Hüsnuñ o ğonçe kâsım-ı laʿl-în kabâsıdur (G.50/3)

Gülistan, bolluğu yönüyle övülen kişinin zenginlik, kerem ve diğer güzel özelliklerini anlatmak için de kullanılır.

Ol ne şâhensâh-i şevket-ḥaşem ü gülşen-i cüd
Bâğ-ı luṭfuñda ʿatâsın raḳam eyler sünbül (K.6/24)

Bahâr-ı ḥilm ü aʿṭâf u riyâz-ı cevdet ü elṭâf
Şafâ-yı pîş-ğâh-ı himmeti hem-reng-i gülşendür (G.45/4)

Çemen; ağaç ve çiçeklerin bulunduğu çayır, bahçenin oturulacak gölgelik kısmıdır. İnsanlar tarafından dizayn edilmesi ve oturulması dolayısıyla ona yapısal bir mekân olma özelliğini kazandırır (Sefercioğlu 1984:785). İlkbaharla birlikte lale, gül, nergis, semen ve diğer çiçekler açar; her taraf güzel kokularla dolar, bülbüller ötmeye başlar. Hafif bir saba yeli ortama serinlik verir. Serviler bu rüzgarla hafif hafif salınırlar. Gölgede yeme içme meclisleri kurulur ve ortamın zevki çıkartılır; ama sosyal yaşamda bütün bu güzellikleri göremeyen insanlar da vardır.

Büy-ı ḥilmi çemene eylese teʿşîr eger
Nâf-ı âhû gibi olurdu muʿaṭṭar sünbül (K.6/38)

Mor benefşeyle çemen şuffe-i tebrîki ider
Kesret-i püşiş-i dâmân ile maḥşer sünbül (K.6/14)

Câm-ı ʿîyşe çıkalum pendimi güş it zâhid
Cüylar şâf u çemen sebz ü hevâlar sünbül (K.6/59)

Sosyal bir olgu olarak çemenlerde büyük toplantılar düzenlendiğini, tuğlar dikilip çadırlar kurulduğunu ve kûy u çevġân gibi oyunlar oynandığını beyitlerden anlıyoruz.

Güy-ı çevġân oyunun kendi çıkardı çemene
Luʿbet-i Çîñî vü ṭannâz ü tekâver sünbül (K.6/4)

Dikdi tûġın çemene şâh-ı muẓaffer sünbül
ʿAlem-efrâz-ı sipeh nâmiye-perver sünbül (K.6/1)

Bağ, muntazam bakımı yapılan sulu ağaçlı alanlara denir. Günümüzde anlam daralması yoluyla sadece üzüm yetiştirilen yerlere ad olmuştur. Bağçe sözcüğünü ise günümüzde “bahçe” olarak telaffuz ediyoruz ve meyve sebze yetiştirilen tüm alanlara bu ismi veriyoruz. Bağlar ve bahçeler tabiatın verim gücünün insan eliyle düzenlenip bakım çalışmalarıyla da desteklenip meydana getirilen mamur yerlerdir. O dönemde insanlar bu yerleri dinlenme, gezme, eğlenme mekânları olarak kullanıyordu.

Biraz ışıdı diyü ıarf-ı bāğa sünbül ü gül

Yirin şoğutdı hezāruñ hevā-yı berf-nişār (K.8/9)

O bāğūñ kim fūrūğ-ı reng u bŷyı müstedīm olmaz

Dil-i āvārem eglenmez o yirlerde muķīm olmaz (G.56/1)

İstanbul pây-ı taht-ı Rum'dur yani Romalıların başkentidir. Osmanlıların şehri 1453'te fethinden sonra da Osmanlılara başkentlik etmiştir. Sahip olduğu boğaz ve yeşillik, onu cennetten bir köşe yapmıştır. O günün koşullarında Kandilli ve Göksu gezme ve eğlenme mekânları olarak herkesin özellikle sevgililerin rağbet ettiği yerlerdendi.

Yedi kandīl açılır seb^c-a-i seyyāre gibi

Düşdi Ƙandīlliye Göğşudan açub per sünbül (K.6/61)

Dîvân şiirinde bağ mefhumunun bambaşka bir yeri vardır. Bağ, sevgiliye ait güzellik öğelerinin benzetilene olarak ele alınır. Şairin bahsettiği bağ ve bahçelerde çeşit çeşit çiçekler (sevgilinin gül yanağı, gonca dudağı vs.), bir akarsu (âşığın gözyaşı), akarsuyun kenarında serviler (sevgilinin boy ve endamı) ve kuşlar (bülbül denen âşık) bulunur. Bu hayalle bağ tam bir güzellik manzumesidir. Ayrıca bağların bakım ve tanziminden sorumlu bir de bahçıvanı (bağ-bân) vardır.

Ne iderdi o perī bāğ-ı cemālinde eger

Düşmese çāh-ı zenehdānına bir dāne turunc (G.19/2)

Gel ey nihāl-i nevres-i bāğ-ı merām gel

Ey nev-ıurām-ı gülşen-i ümmīd ü kām gel (G.85/1)

Bir kümeyt-i gülbün-i hüsnuñ olub üftādesi

Gülşeninde cism-i zārum bāğ-bān itsem gerek (G.78/5)

Hırmen, tahıl ürünlerinin biçildikten sonra destelendiği, tanelerini samandan ayırmak için yapılan genişçe düzlük, harman anlamlarına gelir. O dönemde tahılgiller geniş bir düzlükte toplanıp iyice kurutulduktan sonra daire biçiminde yayılır; öküz veya atlara bağlanan kızaklarla iyice dövülür, sonra da yabalarla rüzgara karşı savrulurdu. Böylece taneler yere, samanlar ise rüzgar istikametinde biraz daha ileri gittiğinden birbirlerinden ayrılırlardı (Örnekleleriyle Türkçe Sözlük 1996:1161). Kanaat edebilene bir buğday tanesi bir harman kıymetindedir.

Süleymān olmadan za^c-ı ferāğ-ı mūr ehvendür

Ƙanā^c-at-pīşegān-ı ^cuzlete bir dāne hırmendür (G.44/1)

Harman bir yıllık çalışmanın sonucudur, çiftçi için bir hazine kıymetindedir. Harman kuru olduğundan çabuk tutuşur. İnsanlar hasımlarına zarar vermek için birbirlerinin harmanlarını yakarlardı. Bu da büyük bir felaketti. İnsan hayatında sabırla ortaya konan şeylerin bir anda yok olması harmanın yanmasına benzetilmiştir. Mecazen gönüldeki aşk da insanın dünyasını yok eden bir ateştir.

Āfet-i mağşül-i nā-būdīde yanmışken vücūd

Dāmen-i berķ-ı fenāya hūşe-i hırmen heves (G.61/2)

Kişt-zâr-ı hürmen-i harsuñ hebâdur hâşılı
 Servet-i mülk-i Süleymân pây-mâl-i mür imiş (G.62/3)

3.5. Giyim, Kuşam ve Süslenme

Kumaş, elbise yapımında veya döşemecilikte kullanılan ipek, yün ve pamuk dokumalara verilen genel isimdir Kâle veya kâlâ sözcüğü de kumaş demektir.

Gelmez idi bu merhale kâlesi dil-pesend olub
 Tâze kumâş-ı fikretân mübtezel-i dükân iken (G.104/4)

Atlas, yüzü ipek, iç kısmı pamuk olmak üzere veya sırf ipektan dokunmuş desensiz düz renkli kumaşa denilir. Hiçbir yıldızın bulunmadığına inanılan doku-zuncu göğe de sade nakışlı bir kumaşa benzetilerek atlas ismi verilir. Aşağıdaki beyitte bu özelliklere değinilmiştir. Dîbâ ise renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş anlamındadır.

Dîbâ-yı hüsni yâre olur fer viren yine
 Ârâyiş-i cemâlin odur bildiren yine
 Endâm-ı yâri guşn-ı rañib itdiren yine
 Her gül-°izâra zînet ü zîbi viren yine
 Çarh-ı kühende aq mişenüñ atlaşısîdür (Tm.4/4)

Aşağıdaki beyitte ay yüzlü sevgilinin betimi yapılırken su dibasının (süslü elbise) boyuna, endamına çok yakıştığı ifade edilmektedir.

Şafâ-yı cilve-i meh-tâbı güyâ °aks-i ruhsârı
 Şu dîbâsı boyunca giydigi bir şüh-ı müsteşnâ (K.1/10)

Bir dokuma atölyesi hayalinin canlandırıldığı ve dokumacılıkla ilgili sözcüklerin mütanasip bir tarzda kullanıldığı aşağıdaki tahmis ilgi çekicidir. O dönemde Osmanlı Devleti'nde reform çalışmaları kapsamında Avrupa'dan getirtilen dokuma makineleriyle İstanbul'da bazı büyük dokuma atölyeleri açılmıştır. Hatta bu kumaşların damgalandığını bugünkü tabirle marka basıldığını da diğer beyitten anlıyoruz.

Kâr-gâh-ı felegüñ bitmez işi çekme emek
 Her tarağda bezi var çillesini gösterecek
 °Arz idüb naqş-ı dîger şan°atın icrâ idecek
 Götürüb şüret-i rengînini nessâc-ı felek
 Ne kumâş işleyecekdür yine ol kâle-fürüş (Tm.3/2)

Dâğdan gayrı nedür behre-i şad-mühr-i kabûl
 Var mı tamgâ-yı hüner kâlede mânende-i dâğ (G.70/7)

Aşağıdaki dizelerde ise kumaş dokuması yapılırken çeşitli renk ve desenlerle özgün tarzların yapılması için gayret gösterildiğini şairin yaptığı benzetme sayesinde öğreniyoruz.

Kâr-gâh-ı dile ilhâm-ı kumâş-ı ma°nî
 Naqş-ı rengîn-i mezâmînini itmiş ta°bîr (R.13)

Giyinmek, bir yaprak veya bez parçasıyla örtünmekten ibaret olsa dahi, insanlığın tabiatında vardır. Fakat bazı beyitlerde fakirler, âşıklar ve mecnunların yarı çıplak olarak gezdikleri gerçeği de dile getirilmiştir. Bu olay, âşğın dîvâne olması, madde aleminden kurtulup gerçek sevgiliye ulaşmak istemesi, tecerrüt ehli oluşu gibi tasavvufi tasavvurlarla birlikte düşünülebilir. Bilindiği gibi tasavvufta süslü elbiseler ve dünya zevkleri, geçici ve boş arzulardır. Gerçek sevgiliye yani vahdete ulaşabil-mek için dünyadan, bütün maddî arzulardan sıyrılmak gerekir.

Libās-ı ʿide bedel ehl-i ʿurba ʿādetdür
Hemîşe tâc u ʿabâdan bürehne eyler ʿid (K.7/15)

Çık libāsından mesâ vü şubḥ çarḥuñ merd iseñ
Gelmesün tâ-ʿtabʿuña bār-ı keder şâm u seḥer (K.2/22)

Bayramlarda, bayramî denilen temiz, güzel ve yeni elbiseler giyinmek adeti olduğunu bu beyte göre söyleyebiliriz. Ayrıca beyitten Kâbe ve bayram ilgisinden yola çıkılarak Kurban bayramında hacıların beyaz ihramlarla Kâbe etrafında tavaf etmeleri hayalini de düşünebiliriz.

Degül lübâde-i âçide seyyi° devrânuñ
Libās-ı ʿidini peşmîneden ider tecdîd (K.7/6)

İderse benden o ʿurbânı oldıgum ümmîd
Libās-ı ʿömrümi itsün şiyâb-ı ʿömr-i cedîd (K.7/25)

Hilʿat, bir kimseye giydirilen elbise demektir. Sözcük aslında bir kimsenin sırtından çıkardığı elbise manasındadır. Sonraları birine iltifat olarak giydirilen veya verilen elbiseye alem olmuştur (Âsım 1304:230).

Kimsenüñ bālāsına olmaz şeref-baḥş-ı devâm
Hilʿat-i şubḥ u mesâ kim tiz geçer şâm u seḥer (K.2/30)

Kabâ, kaftan denilen çoğu ipekten yapılmış, süslü astarsız, bol ve uzun giyecektir. Câme de aynı manadadır, ayrıca testi, sürahi, kadeh gibi şarap konulan kaba da denir (Âsım 1308:199,453). ‘Abâ yünden dokunmuş kumaştan yapılan bol ve geniş giyecektir (Devellioğlu 2000:2).

Gülşende nâz ile şalınub dal fes gezer
Hüsnuñ o ğonçe ʿâsım-ı laʿl-în ʿabâsıdur (G.50/3)

Ol meh-i gülgün-ʿabâ-yı ʿişveyi seyr eyle kim
Şâl sürḥ ü câme sürḥ ü tügme-i mercânı sürḥ (G.22/2)

Ger ʿabâ-püşî-i dergâh-ı ʿabâ-püşân iseñ
Eyle zātuñ zerre-i âl-i ʿabâ-yı Bū Türâb (K.4/2)

Hırka, aslında bez parçası demek olup kalın kumaştan yapılmış veya içi pa-mukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir tür giysinin ismidir. Rıda, belden yukarı örtülen örtü, hırka, dervişlerin omuzlarına attıkları post anlamındadır (Devellioğlu 2000:363,893).

Ridâ vü hırka-i peşmîne-i sivâ ne ise
Kef-i tecerrüde vâ-beste itdi oldı vaḥîd (K.7/14)

Aşağıdaki beyitte sevgili betimlenirken ona çiçek desenli câme üstüne telli siyah hârânın çok yakıştığı belirtilmektedir.

O leylî-i tecellî bir Hâbeş maḥbûbidur seyr it
Çiçekli câme giymiş üstüne telli siyeh hârâ (K.1/19)

Bilindiği gibi tasavvufta süslü elbiseler ve dünya zevkleri, geçici ve boş arzulardır. Gerçek sevgiliye yani Vahdetü'l-vücut'a ulaşabilmek için dünyadan, bütün maddi arzulardan sıyrılmak gerekir. Tasavvufta dünyayı terk eden dervişler kendilerine has giysiler giyerler.

Libās-ı ʿide bedel ehl-i ḳurba ʿâdetdür
Hemîşe tâc u ḳabâdan bürehne eyler ʿid (K.7/15)

Böyle fetvâyı ḳabâ ola mı zîbâ yâ Rab
Oldı güyâ ki baña şukḳa-i fetvâ yâ Rab (TB./6)

Pirâhen, vücudun üst kısmına giyilen önu düğmeli gömlek türü giyeceklerin genel adıdır, kâmis de denir. Pirehen ise sözcüğün hafifletilmiştir (Devellioğlu 2000:183). Dîvân'da ikisi birden beş beyitte geçer.

Aña göz degmesün Hâḳ şaḳlasun çeşm-i kevâkibden
Muraşşad pîrehenler dikdirüb urısa ser-tâ-pâ (K.1/6)

Şubḥdur pîrâhen-i kettân-be-düş-ı rüşenî
Rind-i ḳallâş-ı mesâ eksün biter şâm u seher (K.2/16)

Tasavvufta süslü elbiseler ve dünya zevkleri, geçici ve boş arzulardır. Gerçek sevgiliye yani Allah'a ulaşabilmek için dünyadan, bütün maddi arzulardan sıyrılmak gerekir.

Üzüldi şanma mücerred eâhiyye ser-tâ-pâ
Şoyıldı pîreheninden ʿavâlim-i tecrîd (K.7/13)
Bâr-ı püşişden tecerrüd itmek ister ehl-i ʿaşḳ
Pîrehensüzlik olur zâd-ı şinâverden lezîz (G.28/3)

Yaşmak, mi'cer, çâder olarak dîvânda geçen her üç sözcük de "kadınların giydiği yüz veya baş örtüsü" anlamına gelmektedir. Yaşmak Türkçe, mi'cer Arapça, çâder ise Farsçadır. Hâkim bu sözcükleri tek bir beyitte toplamıştır.

Şafaḳ pâyine paşmaḳ şubḥ-ı enver rüyına yaşmaḳ
Sevâd-ı şâmı el-ḳaḳ mi'cer ü ya çâder-i ğarrâ (K.1/9)

Külâh, başa giyilen bir çeşit başlıktır. Kec-küleh, keçeden yapılan başlıktır. Destâr, başa sarılan sarık anlamındadır. Fes ise Avrupa'dan getirtilen bir reform giysisi olarak siperliksiz başlıktır.

Giymezer serîr-i mülk-i maḥabbetde Hâkimâ
Ṭarf-ı külâhın ol büt-i lenger-şiken dürüst (G.15/7)

Kec-küleh şüh-ı levendâne perîşân destâr
İtdi ğîsûların ârâyiş-i efser sünbül (K.2/16)

Fiten peydâ-yı taraf-ı gîsûvânuñdur Cezâyirden

Sen ey hürşîd-i zerrîn-tâc-ı Mağrib böyle feslenme (G.115/4)

Aşağıdaki beyitte destârın başa kat kat sarıldığını anlıyoruz.

Kat-be-kat şarmış aña bir destâr

Yaraşıklı müfahhamu'l-eṭvâr (L.6/2)

Padişahlar, beyler, şehzadeler, hanedan mensupları, zenginler; mücevher veya çiçek dokumalı ve gösterişli başlıklar giyerlerdi.

Ṭaḳdı destârına şeş pençe-i nâdîde çeleng

K'ola serheng-der-i -şâh-ı kerem-ver sünbül (K.2/23)

Yaka, biçimi itibariyle gömleği veya elbiseyi boydan ikiye ayırır. Bu şekliyle yaka hep yırtık veya yırtılmış olarak tasavvur edilmiştir. Ama yırtık olan elbiseler iplikle dikilir veya örülür.

Girîbân-çâk olanlar rişte-bend-i vaşl olur Hâkim

Degüldür câme hâlî her şikâfında rûfûlardan (G.103/5)

İnsan, dertten ıstıraptan, sıkıntıdan, ne yapacağını bilememenin verdiği çaresizlikten yakasını yırtar. Kimseye söyleyemediği bir derdinin varlığı böylece ortaya çıkar. Âşık sevdasından dolayı yakasını yırtar.

Beni sevdâ-zede-i zülf-i perîşân eyler

Çâkî-i sînemi hem-çâk-i girîbân eyler (Tm.1/3)

Pençemi şâne-i gîsû-yı perîşân iderüm

Şerha-i zaḫmumu hem-çâk-i girîbân iderüm (TB./2)

Etek uzundur, ayağa kadar uzanır. Şair, sevgiliye duyulan büyük muhabbetin sonucu olarak, ona hizmet etmek onun ayağını veya eteğini öpmek ister.

Ayağın öpmege virmezse ruḫşat ol şeh-i nâz

Vireydi dâmenini bûsa itmeyüb terdîd (K.7/29)

Cân u dilden eyleyüb teşmîr-i sâḳ-ı ihtimâm

Hîdmet-i medḫinde dâmen der-miyân itsem gerek (G.78/9)

Eteğin ön tarafı elle tutulup toplanırsa, bir torba haline gelir. Bazen toplanan veya avuç avuç saçılacak şeyler eteğe doldurulur. Buna "dâmân-ı lutf" denir (Aybet 1989:191). Lütuf eteğinden bir şeyler isteyenler ancak o eteğe yüzlerini sürerek muratlarına ererler.

İrmek isterseñ murâda sür yüzüñ dâmânına

Tâ ola meşhûd-ı çeşmüñ nûr-ı dîdâr-ı murâd (G.26/6)

O dönemde elbiselerde düğme kullanıldığı ve güzelin elbisesinin düğmesinin mercan gibi değerli taşlardan yapıldığını anlıyoruz.

Ol meh-i gülgün-ḳabâ-yı işveyi seyr eyle kim

Şâl sürḫ ü câme sürḫ ü tüğme-i mercânı sürḫ (G.22/2)

Mengûş; kadınların kulak memelerine taktıkları değerli mücevherlerden çeşitli şekillerde yapılmış süs eşyası, küpedir.

Göremez şîr-i bünâgûşını ef'î-i nigâh

Güşına seng-i zümürüdden aşılmış mengüş (G.63/4)

Dest-mâl elbezi, mendil anlamındadır (Devellioğlu 2000:179). Bu beyitte Hâkim, Nedim'in gazellerinde geçen elinde işlemeli mendil bulunan taze güzeli, daha doğrusu bu güzeli gazellerinde işleyen Nedim'i eleştirir. Çünkü Hâkim'e göre şiirde şehvet çağrıştıran hayaller olmamalıdır.

Dest-mâl-i sūhanı işleme zen-döst gibi

Şehvet-engîz olamaz tavr-ı Nedîmâne ğazel (G.87/6)

Ayna, daha çok insanların kendisine bakmak ve süslenmek için kullandıkları bir araçtır.

Bî-rûh şüret olmağ ile şekli °âlemün

Âyîne şahş-ı nâzır-ı taşvîr gösterür (G.52/4)

Rüy-ı şubha güyiyâ mir'ât-ı Hindîdür mesâ

Hüsnini tezyîn için eyler nazâr şâm u seher (K.2/10)

Ayna; parlaklığı, görüntüleri aksettirmesi, gerçek cismin aynanın karşısından çekilmesi ile görüntünün yok olması, tozlanması, paslanması, cilalanıp parlatılması, duvarlara asılması, tütiye ayna karşısında konuşma öğretilmesi gibi hususiyetleri ile ele alınmış; sevgili, yüz, yanak, vücut, gönül, kadeh, gökyüzü, ay, dünya ile ilgili benzetmelerde kendisine benzetilen görevinde kullanılmıştır. Aynanın en önemli özelliği suretleri aynen yansıtmasıdır. Kendinden bir şey katmayıp olduğu gibi nesnelere yansıtmasından dolayı aynalar safır. Bu yönüyle saf ve temiz olan kimselerin kalbi de aynaya benzetilir.

Âyîne-i hülüşü anuñ şöyle şâf kim

Şıdk u yaqîni cevherinün incilâsıdır (G.51/4)

Eskiden aynalar, pastan ve diğer tehlikelerden korunmak için keçeyle sarılarak muhafaza edilirdi. Bunu aşağıdaki beyitten öğreniyoruz. Beyitte tasavvuf ehlinin yani dervişlerin aba, keçe giydikleri söylenmektedir. Aynalar nasıl keçenin içinde korunursa; zamanın manevi pas ve çamurundan kurtulmanın ve kalbi saf bırakmanın tek çaresi şaire göre keçe giyenlerden olmak yani tasavvufta sulûk etmektir.

Konmasun âyîne-i hâtır-ı cânâna ğubâr

Gerd-i hicrân ile olursa da muğber sünbül (K.6/57)

Jengden âyîne-i tab'um olurdu müncelî

Hâkim ol mihr-i cihân-tâb ile olsam sîne-şâf (G.72/6)

Ğubâr-âlüd-ı gam-dîde nigâh-ı germ-i tâli°den

Şikeste Hâkimâ mir'ât-ı °âlem-bîn olan gönlüm (G.90/6)

Efsanelerde falcıların top şeklinde bir aynaları olur bununla hem istedikleri yeri görürler hem de bununla sihir büyü yaparlardı. Falcılar gizli sırlarını bildikleri ve açığa vurdukları için sevilmezlerdi. İkinci beyitte sabah (güneş), ışığıyla her şeyi ortaya çıkardığı için falcıya (aynacı) benzetilmiştir.

Fâl-bâz âyînesi destinde şubhuñ hem mesâ

Bir müneccim mağribîdür reml açar şâm u seher (K.2/17)

Şubh bir âyîneci gammâz u fâşî vü dü-rûy

Tā-mesā eṭrāfunı çarḥuñ gezer şām u seḥer (K.2/26)

Tûtî papağan cinsinden insan gibi konuşmayı taklit edebilen bir kafes kuşudur. Tûtîye şeker yedirilir, konuşma öğretmek için ayna karşısına konur. Kuş aynadakini başka bir kuş ve kendisine tekrar ettirilen sözleri de karşısındaki kuşun söylediğini zannederek sözleri taklit etmeye başlar. Kuş gagasıyla aynaya vurduğundan ayna çabuk kirlenir, dolayısıyla sık sık aynayı temizlemek ve parlatmak gerekir (Kurnaz 1996:254). Şair kendini elif-bâ okuyan bir tûtîye benzetir. Harf sırasıyla gazellerini söylemeye başlar. Aşağıdaki rubai, gazeller bölümünün en başındadır.

Ey mülhem-i esrâr-ı ḥafâyâ dānā

Vey mübdi²-i eṭvār-ı mezâyâ peydā

Āyînemi kıl sırr-ı elif bâya maḥal

Tûtî-veş olub ḥarf-i elifde gūyā (R.4)

Micmer; buhurdan denilen içinde güzel kokulu tütsülerin yakıldığı kaptır (Devellioğlu 2000:643). Sözcük, dîvânda mecazî anlamlarda kullanılır.

Mihr-i şubh ile mesānuñ māhını seyr eyle kim

Ravzasında nūrdan micmer yaḫar şām u seḥer (K.2/43)

Anber, ufak parçalar halinde tütsü kabının üstündeki kor ateşe konularak yakılır. Böylece güzel kokulu bir tütsü elde edilir. Aşk ateşi ile yanmakta olan şair, kendi gönlünü micmere gibi düşünür. Sevgilinin anbere benzeyen benlerini hayal eden âşik gönül micmeresini yandırır.

Ḥasret-i ḥālūñ ile micmere-i sīnemde

Çok mıdur olsa eger yāre-i aḫker °anber (G.29/3)

Şâne; saç tarama, düzeltme ve temizliğinde kullanılan tarak demektir. Dîvân'da dört yerde geçer. Sevgili, tarağa kızarak “firça çek”tiğinden tarak, sevgilinin saçına hasret kalmıştır. Yudu taradı tabirinin “firça çekmek, kızmak” anlamında bir deyim olduğu anlaşılmaktadır ama bugün kullanılmamaktadır.

Yudı ṭaradı şāneyi ṭurreñ °itāb ile

Degmez teline zūlf-i elemde sitem çeker (G.48/2)

Âşik, aşk derdinden dolayı pençesini (elini) saç tarayan bir tarak gibi kullanacağını söylemektedir.

Pençemi şāne-i gīsū-yı perīşān iderüm

Şerḫa-i zaḫmumı hem-çāk-i girībān iderüm

°Acz ü bī-çāreligüm derdime dermān iderüm (TB./2)

Aşağıda da şair, ilginç bir benzetmeyle, gazeli sevgilinin dağılık saçlarının düğümünü açan bir tarağa benzetir.

Çāk çāk eylemese sīnesini olmaz idi

Şāne-i °uḫde-güşā zūlf-i perīşāna ḡazel (G.87/3)

3.6. Değerli Taşlar ve Zinet Eşyaları

Çeşitli vesilelerle la'l (kırmızı ve değerli süs taşı), yâkut, zer veya zerrîn (altın), seng-i zümürürd (zümürüt taşı), dürr (inci), güher, gümüş gibi değerli taşlar; gerdanlık, mengüş (küpe) gibi zinet eşyaları dîvânda geçmektedir.

Ya iki güşvār-ı la'l-i maḫrūṭı şekillerdür

Aşub zer silsileyle gūşa iki kevkeb-i Cevzā (K.1/12)

Peren zann itme şeb-hengām iderken renciş-i maqdem
Şaçub bir keffe zer maḥbūbı ol şāh-ı °aḫā-baḫşā (K.1/13)

O süllem pāye sürh ü zer ü yāḫūtlā zī-bende
Ḳurulmuş nerdübāndur ferşden tā-miş°ad-ı a°lā (K.1/107)

Dükānı Müşterīnūñ germ-sūd oldı nigāhıyla
Müzerkeş tār-ı zerrīn-bāfın itdi °arşa-i kālā (K.1/128)

Göremez şīr-i būnāgūşını ef°i-i nigāh
Gūşına seng-i zümürüdden aşılmış mengūş (G.63/4)

İşlemiş şun°-ı ezel feyz ile gök yāḫūtı
Eylemiş şāh-ı zümürüdde muşavver sūnbül (K.6/12)

Teferrüd baḫş olunmuşdur dil-i erbāb-ı tecrīde
Nigāh it her şadefde dürr olur ammā yetīm olmaz (G.56/3)

Degül Cevzā aşılmış gerdeninde °aḫd-i gevherdür
Felek gerdānlıḡın tertīb ü tanzīm itmede ḫālā (K.1/11)

3.7. Kozmetik ve İtriyât

Sürme, kirpik diplerine sürülen siyah renkli tozdur. Kuhl, göze çekilen sürme anlamına gelir. Umumiyetle ilaç olarak göze sürülen göz otu gibi şeylere denilir (Âsım 1304:66). Kozmetik malzemesi olan kuhl, esansla karıştırılmış yağlı maddelerin kömürleştirilmesiyle yapılan kaygan bir tozdur. İslatılmış, küçük, ince tahta çubuklarla sürülür. Vesme, kadınların kaşlarını boyamak için sürdükleri rastık denilen maddedir (Âsım 1304:28).

İnce sesli şīveli peyveste ebrū vesmeli
Şūh °işve ḫarf-ı çeşmi sūrmeli bānū köse (G.113/4)

Kuḫl-i başār ḡubār-ı reh-i maqdemūñdedür
Ey nūr-ı çeşm-i bāşıra-i iltizām gel (G.85/5)

Tütüyâ, toz haline getirilmiş sürme taşıdır (Şükûn 1984:616) ayrıca çinko okside verilen addır. Zehirsiz, çözünmeyen bir aḡrı dindiricidir (Meydan Larousse 1993:327).

Tütüyâ nūrı ile bulmuş fūrūḡ-ı incilā

Naql-i pāk-i Muştāfā kuhl-i şifā-yı Bū Türāb (K.4/14)

Vesme kadınların kirpiklerini süslemek için kullandıkları bir kozmetikdir. Sevgili vesmeyi kaşına çekerek güzelliğini artırmış ki görenlerin dikkatini çeker.

Nedür ol vesme-i müşğîn sevādī ebru-vânından

İder iklim-i Hindi hâl-i hindüsün görenler cā (K.1/20)

Sürme ve tutiya; göze çekilmesi, görüşü arttırması, bazı göz hastalıklarına iyi gelmesi, gözü yarıltması, vesme ile kaşlara şekil verilmesi gibi hususiyetleri ile dîvânda bahis konusu edilmiştir.

Sürme, siyah renklidir. Güzelin gözüne sürünce âşıkları kendinden geçirir. Şair ilginç bir benzetmeyle siyah talihinin gözünden çıkan bakışın hayret sürmesini dağıttığını söyleyerek, dikkatsizce sürülen sürmelerin dağılabileceğini de beyitten anlıyoruz.

Pāşīde olur sürme-i hayret nıgehümden

Feryād benüm dīde-i baht-ı siyehümden (G.100/1)

Sürmenin görüşü arttırıcı bir özelliği vardır. Bu sebeple kullanan çoktur. Âşık da emel sürmesini gözüne sürünce gözü açılmış, bir çok şeyi fark etmiştir.

Virince çeşmüme kuhl-i emel cilā-yı şühüd

Görindi lem^a-i pür-tāb-ı ^carız-ı maşşüd (K.9/1)

Sürme veya tutiyâ çok ince toz haline getirilip kullanıldıklarından sevgilinin eşiğinin ve yolunun tozu, âşığın gözyaşı ile birleşerek sürme olur. Hatta bu toz o kadar incedir ki saba rüzgarıyla sevgiliden uzak kalan âşığa kadar gelebilir. Âşık böylece hem sevgilisinden haber almış hem de ona ait tozları gözüne sürme olarak çekmiş olur.

Akıt bārān-ı çeşmüñ reh-güzār-ı pāy-ı cānāne

Ğubārın tütüyā-yı dīde-i hūn-bār kıl bārī (G.124/4)

Secde-gāh olmaz cebāne rüy-ı pāy-ı Bū Türāb

Dīdeye kuhl olmadukça hāk-i pāy-ı Bū Türāb (K.4/1)

Anber, güzel koku anlamına gelmekle birlikte elde edilişi hakkında çeşitli rivayetler vardır: Bir cins balına olan anber balığının bağırsaklarında meydana gelen dışkısı ile denize dökülen sudan hafif, kurşuni renkli, güzel kokulu bir maddedir. Buna ak anber denir. Yahut denizdeki bir pınardan zift gibi kaynayıp çıkar. Sudan hafif olduğu için suyun yüzüne çıkıp donar ve dalgalarla sahile sürüklenir. Bazılarına göre bunu balıklar yutar ve bu sebepten ölürlümlü. Sahile sürüklenen bu balıkların karnı yarılarak anber çıkarılmış. Bazı rivayetlere göre Hind diyarında bir cins arının yaptığı bal mumudur. Kovanların sel suları ile denize sürüklenmesi sonucu balı erir, mumu kalırmış. Bunun delili de bazen anberin içinde arı kanadı veya ayağı gibi şeylerin bulunması imiş. Anberin aklığı karalığından fazla olanına eşhebî denir, en makbulü budur. safrana da anber denir (Âsım 1304:562). Anber ağacı denilen mimozagillerden bir ağacın reçinesinden elde edilen güzel kokulu maddeye de denir (Meydan Larousse 1993:405). Anber, zekâyı, kalbi ve duyguları kuvvetlendirdiği için ilaç olarak da kullanılır (İslam Ansiklopedisi 1950:431).

Hâkim de anberi, dîvânında çokça kullanmıştır. Hatta iki tane gazeline redif olarak bu sözcüğü seçmiştir.

Olmadı haţţ-ı siyeh-fāma berāber ^canber

Eyledi dūd-ı dilin āh ile hem-ser ^canber

Zülf-i müşğīni degül belki kef-i mevc ü nesīm

Sâhil-i hüsne resân itdi ser-â-ser °anber

Hâkimâ zîb-i mezâyâ-keş-i endîşemde

Eyledi şâhid-i mazmûnı mu°athtar °anber

Müşg veya misk, bildiğimiz güzel kokudur ki hakkında birçok anlatı vardır: Hata diyarı denilen Doğu Türkistan civarındaki geyiklerin göbeğinden çıkar. Arapça-laşmış şekli misk'dir (Âsım 1308:568). Müşg, daha ziyade Orta Asya da yaşayan bir cins erkek ceylanın karın derisi altında bulunan bir bezden çıkarılan siyah renkli güzel kokulu bir maddedir. Misk kokusunun yayılma gücü ve dayanıklılığı çok fazladır (Meydan Larousse 1993:836). Dîvân'da çokça kullanılmıştır.

Ol peyamber kim ziyâ-yı nûrîdur şubh u vücûd

°Anberîñ hâki mesâyı müşg ider şâm u seher (K.2/35)

°Arf-ı müşgîñ-i semendi gibi şanmış kendin

°Aşıkun fikr-i perîşânına beñzer sünbül (K.6/49)

Kâfur, Hindistan ve Seylan'da yetişen bir ağacın reçinesidir. İyisine ribahi ve kaysuri denir. Son derece beyaz ve saf olur. Limon ve ağaç kavunu kokusuna benzer bir kokusu vardır. İlaç olarak da kullanılır (Âsım 1308:466).

Girye-i dîde-i hûn-bârûña gel eyle °ilâc

Sür yüzün gerden-i sîmînine kâfur gibi (G.120/4)

Dañi reşk-âver-i merğüle-i hürî semiyî-°anber

Teni kâfûrdan nîm deger müşg-târ-âsâ (K.1/82)

Bilenler gerden-i şâfuñdaki hâşîyyeti şordum

Devâsın çeşm-i hûn-âlüdenün kâfur bulmuşlar (G.53/3)

Hâkim Dîvânı'nda bu maddeler genellikle güzel kokuları, renkleri, kullanılış biçimleriyle ilgili mecazlar ve teşbihlerde kullanılmışlardır. Bunlara beyitlerden birkaç örnek verebiliriz. Anber ve misk, siyahlı beyazlı rengi itibarıyla yazıya, güzel manalar yazdığı için kaleme benzetilir.

Hâkimâ hâme-i müşgîñünne reşk ile yaçar

Sîne-i şafhaya şad dâğ-ı mükerrer °anber (G.30/5)

Misk, nâfe; Hoten, Hata ve Çin'de yaşayan bir cins ceylanın göbeğinden taneler halinde dökülen, kanın kuruyup pıhtılaşmasından meydana gelmiş, siyah renkli, güzel kokulu bir maddedir. Kalemden damlayan mürekkeple, ceylanın göbeğinden damlayan kan arasında ilgi kurulmuştur.

Hâmesi yazsa sevâd-ı harf-i müşgîñin eger

Şermden âhû-yı Çîn şahrâya tarh itmezdi nâf (G.73/2)

Kâfur, beyaz renklidir. Kokusu ile birlikte rengi bakımından kafur sevgilinin bedeni olarak ifade edilir. Kafur ilaç olarak da kullanılır. Sinirleri uyarıcı, kan deveranını arttırıcı bir özelliği vardır.

Şimdi bildüm gerden-i sîmînin öpmekdür °ilâc

Süziş-i dâğ-ı derünüñ merhemi kâfur imiş (G.62/6)

3.8. Aydınlatmada Kullanılan Âlet ve Malzemeler

Şem', balmumundan yapılan aydınlatma aracıdır. Şem'a muma batırılmış fitildir (Âsım 1304:310). Mısbah da mum, kandil manasında olup aydınlatma araçlarına ad olmuştur (Âsım 1304:915). Çerâğ, yağa bulanıp yakılan fitildir (Âsım 1308:216). Sirac; ışık, kandil demektir (Devellioğlu 2000:956). Meş'al veya meş'ale, bir sopanın ucuna sarılan beze yağ dökülüp yakılmasıyla elde edilen ateş ve aydınlatma aracıdır (Devellioğlu 2000:629).

Şem^c-i envâr-ı maḥabbet dilden itmişken zuhûr
Pertev-i ḥorşîde feth-i dîde-i revzen heves (G.61/3)

Hâkimâ eyler ^camûd-ı şubḥa bahş
Şem^a-i kâfûr-ı sâkından şu^câ^c (G.69/5)

İtme yâ Rab sülḥanum nâvek-i ṭab^a âmâc
Bula bendergeh-i bâzâr-ı ma^cârifde revâc
Vire endîşemi her sîne-i târîke ziyâ
Ola mışbâḥ-ı mezâmîni meḥâfilde sirâc (R.24)

Reh-i hidâyete elbet çeker seni Hâkim
Fürûğ-ı meş^cale-i cezbe-i ^cinâyet-i ^caşk (G.74/5)

Fânûs ve fetil, bükülmüş nesne anlamına gelmekle birlikte fetil, mumun kandilin ortasındaki yağa batırılmış ve yanmasını sağlayan şerit şeklindeki pamuk ipliğine denir (Âsım 1304:18). Fânûs ise aydınlatma ateşini koruyan yuvarlak cam korumasıdır.

Yâ mesâ fânûsıdur şubḥ-ı çerâğ-ı neşvenüñ
Gâḥ mekşûf u gehî püşîde-ser şâm u seḥer (K.2/33)

Fetîl-i i^ctibâr-ı âh-ı şubḥa i^ctibâruñ yok
Seḥer misbâr-ı âhı zaḥmuña her-bâr kıl bârî (G.124/3)

Kandil sözcüğünün aslı Arapça olup kindil şeklindedir. Kandil içinde sıvı yağ ile fitil bulunan bir kaptan meydana gelen aydınlatma aletidir (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1996:1526). Mum, çerağ ve kandilin içinde fitil vardır. Asıl yanmayı sağlayan, ışık veren fitildir. Fitil, mumun ve kandilin içindedir.

Meneviş itmese kândîlini ḥaddâd-ı bahâr
Böyle olmazdı cilâ-dâd u münevver sünbül (K.6/13)

Aydınlatmada kullanılan araçları ifade eden bu sözcükler fazlaca tekrar edilen sözcükler arasındadır. Dîvân'da bu sözcüklerin zikredildikleri beyitlerden, o dönemde tüm aydınlatma araçlarının ateşleyerek (yanma/tutuşma şeklinde) kullanıldığı, mumun ince olduğu, damla damla eridiği, çerağın içinde fitil bulunduğu, evlerde, meclislerde, oturulan yerlerde, yatak odalarında ve karanlık mahzenlerde mum (çerağ) yakıldığı, karanlık yollarda meşaleyle yürüldüğü, rüzgâr ve hava akımının mumu söndürdüğü, türbe ve mezarlara mum dikildiği, mumun şamdana sabitlendiği, gül bahçelerinde dallara kandiller asıldığı, pervane böceklerinin mumun etrafında döndüğü, mumun isinden sürme yapıldığı, çerağ dumanının havada şekiller çizdiği gibi hususiyetleri anlıyoruz. Şimdi bunlardan bazılarını beyitlerden örnekler vereceğiz.

Gece karanlıkta meclislerini mum aydınlatır. Meclisler genellikle baharda kurulduğundan pervane ve diğer böcekler ışığa gelirler. Özellikle pervane mumun etrafında dönerek kendinden geçer, ateşe yaklaşır ve sonunda ateşe düşüp ölür. Şem ve pervane mazmunu divân edebiyatında çokça kullanılmıştır. Şem sevgili pervane de onun için kendinden geçen âşığı temsil eder.

Süzişüm şem^c-ruh-ı yâre görüb pervâne
Kıışa-i Tûrı gice söyledi yâne yâne (Tm.1/1)

Rûh-veş âyîne-i idrâke olmaz mün^cakıs
Şem^c-i bezm-i âlem-i emr oldı ta^bîr-i hayât (K.5/2)

Geceleri yolda yürürken aydınlatma aracı olarak meşale kullanılır. Kalabalıkta ise meş'aleyi öndeki rehberler taşır ve kalabalığa yol gösterirler. Bunlara “meş'al-dâr” denirdi.

Reh-i hidâyete elbet çeker seni Hâkim
Fürûğ-ı meş^cale-i cezbe-i inâyet-i aşk (G.74/5)

Şükûh-ı haşmet ü iclâlinüñ meydânıdur eflâk
Zühal^cakkâm-ı meş^cal-dâr-ı cündi tâ-seher ber-pâ (K.1/40)

O dönemde üzerine resimler çizilmiş fenerlere “fânûs-ı hayâl” denilirmiş. İçinde yanan mumun meydana getirdiği hava cereyanı ile fânus döner, resimler de hareket eder gibi görünürmüş. Şair kendisini bu düzeneğe benzetir. Düzeneği harekete geçiren ateş ise âşığın bağrında yanan aşk ateşidir.

Oldı dil şu^cle-i aşk ile tecellî-hâne
Süzişi itdi eşer laht-i dil-i süzâne
Döndi fânûs-ı hayâle bu ten-i vîrâne
Süzişüm şem^c-ruh-ı yâre görüb pervâne
Kıışa-i Tûrı gice söyledi yâne yâne (Tm.1/1)

Bir çerâğ-ı dâğ var sînemde kim olmaz nihân
Aña fânûs-ı tenüm olmuş ser-â-pâ şu^cle-püş (G.65/3)

Divân edebiyatında şair kendini âşık yerine koyar. Onun sabaha kadar aşk ateşiyle yandığına sadece iki şahidi vardır: kalemi ve mumu.

Bu şeb tâ-şubha dek bîdâr ü süzân oldıgum hâle
Dü şahid işte Hâkim şem^c-i bālînumle hâmemdür (G.39/7)

Âşık, aşk derdiyle gönlünü yaktığı için çerağa benzetilir. Âşık bir ateş gibi kalbini sevgilisine yandırmalıdır ki sevgilinin vuslatı ve güzel yüzü kalbini aydınlatan bir ışık olsun.

O şem^c-i hüsne bî-pervâ biraz yansam yağılsaydum
İdüb ızhâr tâb-ı süzişüm dâğ-ı nihânımdan
Bulaydum zevk-ı ye³si bundan a^clâ râhat olmazdı
Cefâ-yı intizâr-ı vuslatı bezdirdi cânımdan (Kt.15)

Önceden camiler mübarek gecelerde büyük kandillerle aydınlatılırdı. Hatta bundan dolayı bu mübarek gecelere kandil de denir. İstanbul yedi tepeden meydana gelmiştir. Bu beyitte yedi tepede yedi

camî'in bir kandil gecesinde kandilleri yandığında seb'a seyyâre (yedi gezegen) gibi parladığı ifade edilir. Kandilli semtinin zikredilmesi bu ilgiyi artırır.

Yedi kandîl açılır seb'a-i seyyâre gibi
Düşdi Kandılliye Göğşudan açub per sünbül (K.6/61)

3.8. Mûsikî

Dîvân şairleri, yazdıkları şiirlerinde değişik bilimlere ait birçok terime yer vermişlerdir. Mûsikî de bunlardan biridir. Hâkim de Dîvânı'nda birçok mûsikî terimine ve enstrümana şiirlerinde yer vermiştir. Aşağıdaki dizeler, tenasüp yoluyla birçok mûsikî terimini içlerinde barındırmaktadır.

Çıkşa âhengi verâ-perde-i resm-i kânûn
Nâlesin muṭrib-i nâ-sâz gibi itse füzûn
Arturursa nağamuñ diñleme ol perde-birûn
Uzadur mekr ü füsûn-sâzını tütma aña güş (Tm.3/4)

Aķ bıyık kırçıl kalendarlerde seyr it Hâkimâ
Mûsikîde peşt-i leb-dümbâl kâķumdur bıyık (G.76/7)

Ayrıca Hâkim; tanbûr, saz, ûd, kânun, ney, kudûm, tabl, çevgân gibi mûsikî enstrümanlarını başka beyitlerde, çeşitli vesilelerle, söz sanatları içerisinde ustalıkla zikretmiştir. Bu durum, sosyal yaşamda hatta tasavvufta mûsikînin varlığını ve sanatkâr kişilerin mûsikîye ilgisini göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.

Bî-tekellûf herkes ol şühî der-âgüş itmede
Perdesiz bî-şermî-i ṭanbûrdan pervâsı yok (G.75/3)

Virince ihtisâbın dest-i hükmi necm-i Behrâma
O şeb râmîş-ger-i çarḥ itdi sâz u sözini ihfâ (K.1/127)

Çıkşa âhengi verâ-perde-i resm-i kânûn
Nâlesin muṭrib-i nâ-sâz gibi itse füzûn (Tm.3/4)

Ḳudümü Ḳâdirînüñ oldı mezher
Lügatde nâm-ı ṭabl oldığı ezher
Olursa ism-i Hûya mazhar-ı şavt
Sezâdur dinse aña lafz-ı mazhar (R.23)

Ney; kamıştan yapılmıştır ve içi boştur, üflenerek çalınır. Neyin sesi güzel ve tesirlidir, dinleyenleri etkiler. Bağır yanık aşıklar için neyin sesi aşkı ve hicranı hatırlatır. O dönemde Mevlevîlik revaçta olduğu gibi Mevlânâ'ya da büyük ilgi vardır.

Ḥamüş ol tîr-i aşķ-ı yârdan dem urma seslenme
Yanub âteş-nevâ-yı ney gibi maḥrûm cereslenme (G.115/1)

Gelür enfās-ı erbāb-ı maḥabbetden aña te²şīr
Anuñçün kār-gerdür nāle-i ney cümle seslerden (G.105/4)

Ḥākīmā āyīn-i Mevlānāda hengām-ı semā^c
Şūr ber-leb nefḥ-i İsrāfīl beñzer ney-zene (G.114/5)

4. Sosyal Yaşam

Duygu ve düşüncelerini şiirleri vasıtasıyla sonraki nesillere aktaran şairler, yazdıkları şiirlerinde yaşadıkları döneme ve sosyal yaşama dair birçok bilgiye yer vermişlerdir. Hâkim Dîvânı'nda da 18. yüzyılın günlük yaşamı hakkında günümüze ışık tutacak birçok bilgi ve ipucu bulabilmekteyiz.

Dîvân şairleri, şiirlerini padişahlar ve yüksek rütbeli devlet adamlarına takdim ederler ve karşılığında ihsan görmeyi umut ederlerdi. Aşağıdaki beyitte vezir olan Ali Paşa'nın şairi iki defa lutfundan mahrum bıraktığını daha sonra da makam ve mansıb verdiğini anlıyoruz.

Çerāğ itdi ḥaḳīri def^ca-i şānīde luṭfından
Daḥı bi'l-fi^cl mansıbla rü²üşum eyledi i^ctā (T.3/33)

Şairler, devlet adamlarına her vesile ile müracaat etmiş, yazdıkları övgü şiirlerine bedel ihsan ve merhamet beklemişlerdir.

Taḳāzā-yı talebden çāk olub evrāk-ı sāmānum
Düşüb dāyinlerüñ bār-ı ğamından varṭa-ı ḥizye
Mığırdıc Ermenīnün ḳurtulurdum dest-i cevrinden
Virilseydi pek a^clā idi bu ednāya bir cizye (Kt.13)

Reh-i vaşfuñda ḳaşır ḥāme-i endīşe ^caczinden
Bu vādīde sülük itdi kerem ḳıl ey ^caṭā-fermā (T.3/37)

O zamanki genel kanıyı aşağıdaki kıta zaten özetlemektedir. Maksada ulaşmak için ya gönül ehli birine yönelmek ya da makam sahibi birisine hâlini arz etmek gereklidir:

Baña bir pīr-i nāşıl didi Ḥākīm
Ḥuşul-i kām için terk-i su²āl it
Ya bir şāḥib-dile eyle teveccüh
Ya şāḥib-devlete bir ^carz-ı ḥāl it (Kt.11)

Padişahlar ve devlet adamları kimi özel günlerde ve özel durumlarda altın saçmış ihsan ve cömertliklerini göstermişlerdir.

Peren zann itme şeb-hengām iderken renciş-i maḳdem
Şaçub bir keffe zer maḥbübü ol şāh-ı ^caṭā-baḥşā (K.1/13)

Ḳapışdı çākerān-ı şaḥn-ı bezmi şāh-ı lāhūtuñ
Düşüb ba^czı maḥalde ḳaldı bir ḳaç ^casced-i ra^cnā (K.1/14)

Padişahlar başkentlerde yaşarlar ve ülkeyi merkezden yönetirlerdi. “Şehr-yâr” sözcüğü yönetici anlamındadır. Türk-İslam geleneğinde padişaha kutsallık verilir ve onun yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi olduğuna inanılır.

Sütüde zāt-ı Silah-dâr-ı şehr-yārî kim

Muķīm-i hîdmet-i zıll-ı ilâh-ı Hây-ı Vedüd (K.9/16)

O dönemde dilenci diyebileceğimiz elinde keçkülle gezen insanlar vardır. Kuru Hindistan cevizini keserek yaptıkları keçkül veya keşküllerini para toplama çanağı olarak kullanırlar bir taraftan da insanları eğlendirirlerdi. Oyun ve gösteri yaparak ellerindeki kaplarına para toplarlardı.

Alub keçkülünü Bektâşî-i çarh itdi deryüze

Ġazel-perdâz olub rindâna reftârın ider icrâ (K.1/15)

O dönemde at üstünde uzun çubuklarla oynanan bir top oyunu vardır. Bu oyunun adı “kûy u çevgân”dır. Ama asıl önemli olan beyitteki dokuz kat felek denen diğer gezegenlerin şeklinin hububat tanesi veya top gibi kürevî olduğu yönündeki astronomi bilgisidir. Bu bilgi dünyanın bile yuvarlak olduğunun kanıtlanmadığı o dönem için çok önemlidir:

Gûy u çevgân-bâzî-i kudretde nüh tûy-ı felek

Güiyâ beñzer küriyyü’ş-şekl cirm-i erzene (G.114/4)

Her zaman olduğu gibi o zamanda da insanlar burçlara inanmaktaydı. Bilindiği üzere sünbüle, bugün başak burcu diye bildiğimiz burçtur:

Sezâdur sünbüle burcıyla olsa hûşesi hem-ser

Ki reşk-i küşte-zâr-ı hırmen-i eflâkdür gendüm (G.92/2)

O dönemde bugünkü gibi kuyumculukta altın ve gümüşün ayarını ölçmek için mihenk taşı denilen alet kullanılırdı:

°Ayâr-ı cevherinden bü'l-°aceb kim tîre-baht olmış

Ruḥ-ı seng-i meḥekde cevheri zerrîn olan gönüm (G.90/4)

Yine o dönemde uzağı yakın gösteren dürbün cihazının kullanıldığını bu beyitten anlıyoruz.

Ḳurb-ı merâma âlet olan dūr-bîn ile

Baḳma civân-baht ile kim pîr gösterür (G.52/3)

İletişimle ilgili olarak güvercin postacılığının olduğunu anlıyoruz. Bu iş için eğitilen özel güvercinler postacılıkta kullanılırdı. Mektup rulo şeklinde güvercinin ayağına bağlanır ve gideceği yere uçurulurdu.

Yazarsam ol mehe gîtmez hezâr nâme-i hûb

Per-i ḥamâmeye bağlansa da uçar mektûb (G.12/1)

Per-i ḥamâm-ı dil-i zâra bağlayub eyle

O mâha nâme-i şevḳ-ı derûnuñı ib°aş (G.16/4)

Bu beyitte bebeklerin bakımına özen gösterildiğini, beşikte sallanıp uyutulduğunu ve ona göz nuru gibi bakıldığı bir sosyal olgu olarak çıkarabiliriz.

O leyli dâye-gân-ı mihr ü meh tâ-rüz-ı ḥilḳatden

Alub gehvâre bend-i ḥıfz iderler nûr-ı °ayn-āsâ (K.1/5)

Her dönemde olduğu gibi o zamanda da insanlar gelecekte ve gaipten haber veren falcılara inanmakta ya da onlardan medet ummaktadırlar. Özellikle o dönemde “reml” çok revaçta olan bir fal çeşididir. Bilindiği gibi reml bir takım çizgi ve işaretlerle gaipten haber vermedir. Reml kum ile yapılır.

Fâl-bâz âyînesi destinde şubhuñ hem mesâ

Bir müneccim mağribîdür reml açar şâm u seher (K.2/17)

Aşağıdaki beyitte ölüm döşeğinde can veren hastaların başında “Yâsin” okunduğunu görüyoruz:

Cân virür kendüye Yâ-sîn okuyan hastelere

Dürc-i tedrîc-i tevekküldeki ma^ccün-ı mübîn (G.101/2)

Bunların yanında deyimleşmiş birtakım sosyal olguları da Dîvân’da tespit etmek mümkündür:

Örneğin “fil avcısı, fili fülle avlar deyişi” her ne kadar bir mecazı yansıtsa da avda aynı cins hayvanlardan yararlanma durumunu bu beyitten çıkarıyoruz. Bugün de birçok kuş avında kafeste tutulan aynı tür kuşların sesinden yararlanıp yabanî kuşlar avlanmaktadır.

Himmet ü luğf-ı bezirgândur vesîle devlete

Şayd ider seyr eyle fîli fil ile şayyâd-ı fil (G.86/3)

Hristiyanlıkta Tanrı’nın bağışlaması için işlenen günahları papaza anlatmak, günah çıkartmaktır. Bu inanç ve günah çıkartma merasimleri bu dinde uygulanmaktadır. Ayrıca haçın suya atılması âdeti, İstanbul’da Hristiyanların her yıl haçı, Boğaz sularına bırakması şeklinde devam etmektedir.

Bıraksun hâçı şuya râhib-i vuşlat bu mevsimde

Tehî çıkmaz güneş kün-gâh-ı sîm-âb-ı manâstırdan (G.106/2)

Bir şans oyunu olarak zar atılmasına beyitlerde rastlıyoruz. Zar; tavlada ve başka oyunlarda da kullanılan kemik, fildişi, plastik gibi maddelerden yapılan altı yüzünde ayrı ayrı birden altıya kadar noktalar bulunan küçük ve küp şeklinde oyun aracıdır. Rastgele düz bir satır üzerine atılıp, üst tarafa gelen nokta sayısına göre hüküm verilir. Tavlada iki zar kullanılır. Tavla oyunu İranlılardan alındığından nokta sayıları da Farsça’dır. Örneğin tavlada zarı “beş-üç” getirmek “penc ü se”dir. Aşağıdaki beyitte ise zarın şeş ü beş (altı-beş) gelmesi büyük şans olarak görülür.

Bu şeş-der-i kısmetde şeş ü beş gele zârı

Bîhüde açar râhesini penc-i tevekkül (G.84/4)

Aşağıdaki beyitte ise satrançta kullanılan “mat etmek” ifadesi galip gelmek, yenmek anlamında deyimleşmiştir. Beyitte mecâzî anlamda kullanılır.

Mât ider zâhidi ferzâne edâlarla o şüh

Çapadur râz-ı nihânîsini açmaz gibi (G.127/6)

5. Sonuç

Eski Türk Edebiyatı, kaynağını İran ve Arap edebiyatlarından almakla birlikte zaman içerisinde halk edebiyatı; sosyal hayat; maddî ve manevî kültür; âdetler; deyimler ve atasözleriyle beslenerek milli ve orijinal bir edebiyat halini almıştır.

Son bin yıllık edebî geçmişimizin önemli bir bölümünü teşkil eden, maddî ve manevî kültürümüzü içine alan dîvân edebiyatı, Tanzimat’tan bu yana birtakım şahsî ve peşin hükümlerle değerlendirilegelmiştir. Bunlardan en önemlisi de bu edebiyatın cemiyetten kopuk ve soyut olduğu yönündeki eleştirilerdir. Eski eserlerle ilgili yapılan çalışmalarda ve verilecek hükümlerde tarafsız kalmak için, önce çeşitli yönleriyle eserin incelenmesi, zaman ve çevre şartlarıyla eser sahibinin değerlendirilmesi ve eseri okuyan o zamanki sosyal yapının gözden geçirilmesi zorunludur. Daha sonra da bu çalışmalar biraraya getirilip mukayeseli tahlillerin yapılması kaçınılmazdır. Ancak bu şekilde genel bir hükme varılabilir.

Biz de bu kanaatle yaptığımız çalışma sonucunda; Hâkim'in şiirlerinde kendi devrini, kişiliğini, cemiyete ve sosyal kültüre ait bir çok ferdi ve umumi özellikleri yansıtan zengin bir maddî kültür dünyasının var olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.

Bu çalışmamız esnasında gördük ki; Hâkim, platonik aşktan bahsi sadedinde sevgilinin cevri ü cefasını, aşk ateşinin ıstırabını, ayrılığın elemi, ağyarın kıskançlıklarını bize anlatırken; devrin günlük hayatından kopmuş, cemiyetten soyutlanmış, masal ülkelerinde yol alan bir şair imajını vermemektedir. Şair çevresinde gördüğü, içinde yaşadığı mekânları; kullandığı malzemeleri, yiyecek ve içecekleri şiirine dahil etmiştir. Bunları, zengin hayal ve tasavvurlarını ifade etmek; gerektiğinde mecaz ilmekleriyle örülen sanatına birer malzeme, birer temel taşı yapmak için kullanmıştır.

Hâkim, hayatın her alanı ve cemiyetin her kesimine ait maddî kültürü şiirinde işlemiştir. Padişahlara ait saray, otağ, tac, taht, ipekli ve altın işlemeli elbiselerden bahsederken, dağdaki çobanın giydiği yırtık ve düğmesiz abâdan, iskan ettiği üç-beş parça daldan oluşturulan çadır ve haymelerden de bahsetmiştir.

Günlük yaşamın vazgeçilmez mekanları olan çarşı, pazar ve dükkanlar; ibadethaneler; anlaşmazlıkların çözümlendiği mahkemeler; yol, köprü, su setleri, hamam ve hastaneler; kale ve burçlar vs. insanoğlunun emeğiyle ortaya çıkan yapılardır. Ayrıca o zamanın şartlarında günlük hayatta kullanılan hemen her şey şiire girmiştir. Çeşit çeşit yiyecekler, içecekler, giyecekler; süslenme malzemeleri, itriyat; kap kakak, ev eşyaları; silahlar; müzik enstrümanları; oyun aletleri kısaca yaşamın her kesitinden maddî kültüre ait nesnelere ve sosyal yaşama ait izleri Dîvân'da görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. 1993. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. C.1-2. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yay.
- Aktepe, Münir. 1976. Şemdanî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih. İstanbul.
- Ârif Hikmet Bey. 1968. Ârif Hikmet Bey Tezkiresi. (Hzl. Naci Onur). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- Âsım (Mütercim Âsım Efendi). 1308. Burhân-ı Katı. İstanbul
- _____. 1304. Kâmus Tercemesi, İstanbul
- Aybet, Nahid. 1989. Fuzulî Divanı'nda Maddî Kültür. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Babinger, Franz. 1982. Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri. (Çev. Coşkun Üçok). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Banarlı, Nihat Sami. 1998. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: MEB Yay.
- Bayrak, Orhan. 1982. Osmanlı Tarih Yazarları. İstanbul: Osmanlı Yay.
- Devellioğlu, Ferit. 2001. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Y.
- Doğan, Muhammet Nur. 1997. Şeyhülislam Es'ad Dîvânı. İstanbul: MEB Yay.
- Eyüboğlu, E. Kemal. 1973. 13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiir ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Gibb, E.J. Wilkinson. 1999. Osmanlı Şiir Tarihi. C.4. Terc. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yay.
- İlgürel, Mücteba. 1997. İslam Ansiklopedisi. C.15. "Hâkim Mehmed Efendi" md. İstanbul: TDV Yay.
- İpekten, Haluk. 1996. Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler. İstanbul: MEB Yay.
- _____.(vd). 2000. Şair Tezkireleri. Ankara: Grafiker Yay.
- İslam Ansiklopedisi. 1950. İstanbul: MEB Yay.
- Itzwithz. 1999. Osmanlı Ansiklopedisi. C.1. "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu" md. İstanbul: Semih Ofset.
- Karacan, Turgut. 1997. Sâbit Dîvânı. Samsun: Pasifik Yay.

- Köprülü, Fuad. 1999. Edebiyat Araştırmaları. Ankara: TTK Yay.
- Kurnaz, Cemal. 1996. Hayâli Bey Divânı'nın Tahlili. İstanbul: MEB Yay.
- Kütükoğlu, Bekir. 1953. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. C.5. Sayı:8. "Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi." İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Levend, Âgâh Sırrı. 1984. Dîvân Edebiyatı "Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar" İstanbul: Enderun Yay.
- _____. 1962. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: TTK Yay
- Mehmed Süreyya. 1996. Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkire-i Meşâhir-i Osmânî) İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Meydan Larousse.1993. c.I. İstanbul: Milliyet Yay.
- Muallim Naci. 1304. Lûgat-ı Naci. İstanbul.
- Mülayim Selçuk. 1999. Osmanlı Mimarisi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. İstanbul.
- Müstakim-zâde Süleyman Sâ'deddin Efendi. 1928. Tuhfe-i Hattâtin. Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı, sayı 12, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Onan, Necmettin Halil. 1989. İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi. İstanbul: MEB Yay.
- Onay, A. Talat. 1996. Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar İstanbul: MEB Yay.
- Osmanlı Medeniyeti Tarihi. 1999. İstanbul
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük MEB. 1995. C.1-4. Ankara: MEB Yay.
- Öztuna, Yılmaz. 1994. Büyük Osmanlı Tarihi. C.1-12. İstanbul: Ötüken Yay.
- Poyraz, Yakup. Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin). Yayınlanmamış Doktora Tezi. OMÜ, SBE, Samsun, 2008.
- Râmiz. 1994. Âdâb-ı Zurâfâ. Hzl. Sadık Erdem. İnceleme-Tenkitli Metin, Tezkireler Dizisi-1 Sayı:79. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Suyolcu-zâde Mehmed Necîb. 1942. Devhâtü'l-Küttâb. Tertip Eden: Kilisli Muallim Rıfat. İstanbul.
- Sâlim. 2005. Tezkiretü's-Şuarâ. Hzl. Adnan İnce. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Seyyid Mehmed Efendi. Hâkim Dîvânı. (İÜ Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY1224).
- _____. Hâkim Dîvânı. (İÜ Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü TY5586).
- Şefkat. 2005. Tezkiretü's-Şuarâ. (Hzl. Filiz Kılıç). Ankara.
- Şemsettin Sâmî. 2001. Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yay.
- _____. 1996. Kâmûsu'l-Âlâm. C.3. Tıpkıbasım. Ankara: Kaşgâr Neşriyat.
- Şükun, Ziya. 1996. Farsça-Türkçe Lûgat, Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya. İstanbul: MEB Yay.
- Tarlan, Ali Nihat. 1998. Fuzulî Dîvânı Şerhi. Ankara: Akçağ Yay.
- _____. 2004. Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik. Ankara: Akçağ Yay.
- _____. 1981. Edebiyat Meseleleri.
- Tolasa, Harun. 1973. Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl. 1977. Atasözleri ve Deyimler. C.1-2 İstanbul: İnkılap-Aka Kitapevleri.
- Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Dîvân Şiiri). 1986. Ankara: TDK Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1988. Büyük Osmanlı Tarihi. C.6. Ankara: TTK Basımevi.
- Yıldırım Nimet. 1997. Farsça Dilbilgisi. Erzurum: Yıldırım Y.